

4'92 АРХІВІ УКРАЇНИ

липень
серпень

*Я вибираю березіль
Тому, що він буря,
Тому, що він сміх,
Тому, що в ньому сила,
Тому, що він переворот,
З якого літо родиться.*

Б.-М. БИОРНСОН.

Переклад Л. КУРБАСА.

Добірка унікальних фотодокументів з фондів ЦДКФФА України до 70-річчя театрального об'єднання «Березіль» — на с. 48—51 цього номера.

На першій сторінці обкладинки — Леся Курбас, засновник і керівник «Березоля».

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

4'92 АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 4 (231) 1992

ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ

ЗМІСТ

Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України	3
Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України	3
Мережа центральних державних архівів України	7

Актуальне інтерв'ю

Мета — реалізація державної політики в архівній справі	8
--	---

Українці у світі

ПАПАКІН Г. В., ХОДОРОВСЬКИЙ М. Д. «Нашого квіту по всьому світу» (До I Всесвітнього форуму українців). Продовження	10
--	----

Матеріали до словника архівних діячів

ГІСЦОВА Л. З. Олександр Олександрович Рябінін-Склярєвський	30
--	----

Огляди джерел і документальні нариси

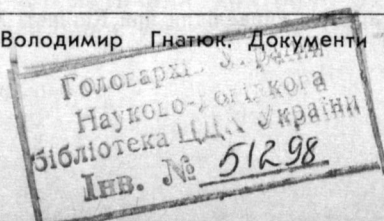
ЧИРКО Б. В. «Шкідництво різних націй...» (Національні меншини на Україні у 1920—30-х роках за документами ЦДАГО України)	32
КУЧМАРЕНКО В. А., ШМЕЛЬОВ В. Г. Українська Академія наук у 1918—1927 рр.	40

З фондів ЦДКФФА України

Театр «Березіль» (До 70-річчя створення)	48
--	----

Підготовлено до друку

ПЕЛЬЦ Д. І. (Львів). Збірник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали»	52
--	----

Теорія і практика архівної справи

СЕНДИК З. О. Джерела комплектування державних архівів документами особового походження діячів літератури і мистецтва 56

Документальні виставки

ЦАРЬОВА Н. М. (Львів) Художнє оздоблення документів на пергаменті . . . 62

Інформація 31, 61

Хроніка 7

Редакційна колегія

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (заступник головного редактора), В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ, Л. З. ГІСЦОВА, В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, М. Ф. КОТЛЯР, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Р. Я. ПИРІГ, Г. В. ПОРТНОВ, Н. М. СЛОНЧАК, В. Г. ШМЕЛЬОВ, Л. В. ЯКОВЛЕВА

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 277-11-24, 277-82-44.

Здано до набору 18.09.92. Підписано до друку 03.12.92. Формат 70×108¹/₁₆. Високий друк. Друк. арк. 4,0. Умовн. друк. арк. 5,6. Обл.-вид. арк. 6,8. Тираж 5000. Зам. 2-666. Київська книжкова друкарня наукової книги. 252004, Київ, вул. Терещенківська, 4.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 4 (на українском языке). Научно-практический журнал. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24, 277-82-44. Киевская книжная типография научной книги. Киев, ул. Терещенковская, 4. Печ. листов 4,0. Усл. печ. листов 5,6. Уч.-изд. листов 6,8.

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій.

Засновник — Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України.

© «Архіви України», 1992 р.

**ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПОЛОЖЕННЯ
ПРО ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ**

З метою вдосконалення управління архівною справою Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Затвердити Положення про Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, що додається, та мережу центральних державних архівів України, згідно з додатком.

2. Визнати такими, що втратили чинність:

постанову Ради Міністрів УРСР від 6 червня 1980 р. № 383 «Про затвердження Положення про Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР і мережі центральних державних архівів Української РСР» (ЗП УРСР, 1980 р., № 6, ст. 56);

постанову Ради Міністрів УРСР від 15 травня 1990 р. № 111 «Про внесення змін до Положення про Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР» (ЗП УРСР, 1990 р., № 5, ст. 28).

Перший
віце-прем'єр України

В. СИМОНЕНКО

Міністр
Кабінету Міністрів України

В. ПЕХОТА

Київ, 21 липня 1992 р. № 415.

ЗАТВЕРДЖЕНЕ

постановою Кабінету Міністрів України
від 21 липня 1992 р. № 415

**ПОЛОЖЕННЯ ПРО ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ**

1. Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України (Головархів України) є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України.

Головархів України реалізує державну політику в галузі архівної справи та відає документами Національного архівного фонду.

2. Головархів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а також цим Положенням. У межах своєї компетенції Головархів України організує виконання актів законодавства України і здійснює систематичний контроль за їх виконанням.

Головархів України узагальнює практику застосування законодав-

ства з питань, що входять до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення та вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України.

3. Головними завданнями Головархіву України є:

координація діяльності установ державної архівної служби;
державний контроль за обліком, схоронністю і поповненням Національного архівного фонду, дотриманням порядку використання архівної інформації;

державне управління охороною і використанням документальних пам'яток історії та культури;

вдосконалення системи документаційного забезпечення державного управління і діловодства;

забезпечення представництва України у міжнародних і міждержавних архівних організаціях;

координація наукових досліджень з архівознавства, документознавства й археографії, впровадження досягнень науки і техніки, поширення передового досвіду в галузі архівної справи.

4. Головархів України відповідно до покладених на нього завдань:

а) організує зберігання та забезпечує схоронність документів Національного архівного фонду, що перебувають у власності держави;

б) контролює дотримання встановленого порядку комплектування державних архівів, музеїв і бібліотек документами; забезпечує поповнення Національного архівного фонду документальними пам'ятками історії і культури, що перебувають у власності громадських об'єднань та громадян;

в) проводить роботу по виявленню за межами України документів щодо її історії, поверненню до державних архівосховищ документів, що належать народу України, або їх копіюванню;

г) веде облік документів Національного архівного фонду, а також документальних пам'яток історії і культури, що перебувають у власності громадських об'єднань та громадян, здійснює контроль за схоронністю і використанням зазначених пам'яток;

д) забезпечує впровадження в практику роботи архівних установ найраціональніших систем і методів зберігання, охорони, реставрації, консервації, пошуку та використання документів;

е) здійснює організаційно-методичне керівництво роботою відомчих архівів; вносить пропозиції про вдосконалення діловодства у міністерствах, інших органах державної виконавчої влади, установах, організаціях і на підприємствах;

ж) подає на договірних засадах допомогу установам, організаціям і підприємствам у забезпеченні схоронності, впорядкуванні, використанні документів та створенні їх копій, організації документів у діловодстві та надає замовникам, у тому числі громадянам, платні послуги із зазначених видів робіт;

з) встановлює та регулює відповідно до законодавства ціни й тарифи на вироблювану продукцію та послуги, що надаються архівними установами;

і) здійснює видавничу діяльність, публікує документи Національного архівного фонду, видає журнал «Архіви України», науково-інформаційну та науково-популярну літературу, посібники з питань, віднесених до відання Головархіву України;

к) інформує про документи Національного архівного фонду для використання їх державними органами, закладами науки і культури, громадськими об'єднаннями, громадянами; забезпечує правовий захист

зазначених документів в Україні та за її межами; регламентує використання архівних документів з комерційною метою;

л) координує науково-дослідну і методичну роботу в галузі архівознавства, документознавства, археографії; здійснює науково-технічну інформацію з цих питань;

м) розробляє і затверджує обов'язкові до виконання всіма міністерствами, іншими державними органами, установами, організаціями й підприємствами (незалежно від їх відомчого підпорядкування) нормативні документи з питань архівної справи та організації документів у діловодстві;

н) здійснює заходи щодо розвитку співробітництва України з іншими державами в галузі архівної справи; представляє національну архівну службу в міжнародних і міждержавних архівних організаціях;

о) розробляє комплексні програми та плани розвитку архівної справи, забезпечує їх виконання;

п) проводить роботу по вдосконаленню мережі державних архівів; призначає на посади директорів державних архівів;

р) організує підготовку та перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників установ державної архівної служби і відомчих архівів; забезпечує їх соціальний захист;

с) забезпечує впровадження в практику роботи архівних установ прогресивних форм організації праці та управління, нових умов господарювання і стимулювання виробничої діяльності працівників;

т) відповідно до чинного законодавства здійснює зовнішньо-економічну діяльність, в тому числі експортно-імпоротної операції; представницьку і посередницьку діяльність в обміні інформацією про документи Національного архівного фонду, а також з питань архівної справи.

5. Головархів України має право:

а) одержувати від міністерств, інших органів державної виконавчої влади, а також установ, організацій і підприємств, громадських об'єднань необхідні матеріали про схоронність документів Національного архівного фонду, роботу відомчих архівів та організацію документів у діловодстві;

б) вимагати від керівників установ, організацій і підприємств, керівних органів об'єднань усунення виявлених у результаті перевірки недоліків у забезпеченні схоронності документів Національного архівного фонду та організації документів у діловодстві;

в) припиняти чинність правил, методичних рекомендацій та навчальних програм з питань архівної справи й організації документів у діловодстві, не погоджених з Головархівом України;

г) встановлювати порядок вивозу документів Національного архівного фонду та їх копій за межі України, контролювати дотримання цього порядку.

Працівники Головархіву України при здійсненні своїх повноважень мають право відвідувати у встановленому порядку архіви та діловодні служби міністерств, інших органів державної виконавчої влади та місцевого і регіонального самоврядування, установ, організацій і підприємств, а також громадських об'єднань.

6. Головархів України при виконанні покладених на нього функцій взаємодіє з іншими центральними органами державної виконавчої влади України, органами Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого і регіонального самоврядування, а також з відповідними органами інших держав.

7. Головархів України у межах своєї компетенції видає на основі і на виконання чинного законодавства накази, організує та контролює їх виконання.

Головне управління в необхідних випадках видає разом з іншими центральними органами державної виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями та громадськими об'єднаннями спільні акти.

Рішення Головархіву України з питань архівної справи, видані у межах своєї компетенції, є обов'язковими для центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, а також державних підприємств, установ і організацій.

8. До сфери функціонального управління Головархіву України входять центральні державні архіви та архівні установи, державні архіви областей, міста Києва, що виконують функції місцевих органів державної виконавчої влади в галузі архівної справи.

9. Головархів України очолює начальник, який призначається Кабінетом Міністрів України.

Начальник Головархіву має заступника, якого за його поданням призначає Кабінет Міністрів України.

Начальник Головархіву України несе персональну відповідальність за виконання покладених на Головархів завдань і обов'язків, установлює ступінь відповідальності заступника начальника, начальників структурних підрозділів.

10. Для погодженого вирішення питань державного управління архівною справою у Головархіві України утворюється колегія в складі начальника Головного управління (голова колегії), заступника начальника управління за посадою, а також інших керівних працівників Головархіву.

Члени колегії Головархіву затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Рішення колегії проводяться в життя, як правило, наказами Головархіву.

11. Для розгляду питань щодо визначення складу Національного архівного фонду, публікації його документів та інших науково-методичних питань Головархів України може створювати постійно діючі і тимчасові ради і комісії з включенням до їх складу представників міністерств, відомств, підприємств, організацій та установ.

12. Гранична чисельність і фонд оплати праці працівників центрального апарату Головархіву України затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Структура центрального апарату Головархіву України затверджується Віце-прем'єр-міністром України.

Штатний розпис центрального апарату і положення про його структурні підрозділи затверджуються начальником Головархіву.

13. Головархів України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням.

Додаток
до постанови Кабінету Міністрів України
від 21 липня 1992 р. № 415

МЕРЕЖА ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Центральний державний кінофотофоноархів України

Центральний державний науково-технічний архів України

Міністр
Кабінету Міністрів України

В. ПЕХОТА

ХРОНІКА

Постановою Кабінету Міністрів України Папакін Георгій Володимирович і Пиріг Руслан Якович призначені членами колегії Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України.

АКТУАЛЬНЕ ІНТЕРВ'Ю

МЕТА — РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В АРХІВНІЙ СПРАВІ

21 липня 1992 року Кабінет Міністрів України своєю постановою затвердив Положення про Головархів України — саме цим документом відкривається номер.

Редакція «АУ» звернулася з проханням прокоментувати цю важливу подію до одного з членів робочої групи по розробці проекту Положення, начальника відділу організації, координації та методики архівної справи, члена колегії Головархіву України К. Є. Новохатського.

— Шановний Костянтиніє Євгеновичу, чому виникла необхідність перезатверджувати зараз положення про Головархів України? Адже він як існував, так і продовжує діяти в новій урядовій структурі.

— Так, Головархів залишився, але докорінно змінилися ті реалії, на яких було побудоване положення, що діяло до цього часу. Для прикладу наведу уривок з положення, що було затверджене ще в 1980 році і зазнало незначних змін у 1990 році. Зустрічаємо тут обов'язковий для таких документів пункт: «Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів УРСР у своїй діяльності керується законами СРСР, іншими рішеннями З'їзду народних депутатів СРСР...» і далі в такому ж дусі. У новому положенні ця норма виглядає таким чином: «Головархів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України».

— Які ще новачії відбито в цьому документі і як вони позначаються на діяльності нашого головного в галузі органу державної виконавчої влади?

— Одну з них Ви навіть назвали у своєму запитанні. Дійсно, Головархів визначається вже не як орган управління, а як один з центральних органів державної виконавчої влади, який реалізує державну політику розвитку архівної справи. Сподіваюся, читачі розуміють, що справа не лише в зміні термінів. «Галузеве і міжгалузеве управління» і «реалізація державної політики» — це дещо різні речі. Від цього й головні завдання виглядають по-іншому. На першому місці — координація діяльності архівних установ, а потім контроль за обліком, схоронністю і поповненням Національного архівного фонду, дотриманням порядку використання архівної інформації. Як окремі головні напрями діяльності визначені вдосконалення системи документаційного забезпечення державного управління і діловодства та забезпечення представництва України в міжнародних і міждержавних організаціях. Раніше такі завдання перед Головархівом не ставилися.

Але перш ніж ми підемо далі за рядками документа, хочу звернути увагу на один принципово важливий момент. Працюючи над пропозиціями до проекту положення про головк, ми, як кажуть, у голові тримали інший проект. А саме проект Закону України про Національний архівний фонд і архівні установи, який за дорученням Головархіву одночасно розробляла група архівних та інших фахівців. І вже навіть на цьому етапі намагались якнайповніше пов'язати ці документи. Хоча ж зрозумі-

міло: положення — це вже затверджений урядом нормативний акт, а законопроекту судиться ще довгий і, мабуть, непростий шлях, але і в тому, і в іншому — норми, що надиктовані самим життям.

Однією з саме таких норм є поняття Національного архівного фонду. Вперше на урядовому рівні воно закріплюється в Положенні про Головархів.

Чимало моментів регламентується цим документом з входженням архівних установ у нові економічні умови. І знову ж принцип такий — іти від життя. Це й організація надання архівними установами платних послуг та виконання договірних робіт, і впровадження в практику роботи архівних установ прогресивних форм організації праці, нових умов господарювання, нових форм оплати праці. Це також визначення компетенції у сфері зовнішньо-економічної діяльності і, в першу чергу, щодо обміну документною інформацією. Або ж такі функції, цитую: «...Забезпечує правовий захист використання документів Національного архівного фонду в Україні та за її межами, регламентує використання архівних документів з комерційною метою». Звичайно ж, таких норм не було в старому положенні.

Є й про Ваш журнал. Ми всі знаємо, яка нелегка доля останніми часами спіткала його. Поставало навіть питання: бути чи не бути журналу. Так ось уряд у своєму документі, про який ми зараз говоримо, у розділі про видавничу діяльність однозначно записав, що Головархів видає журнал «Архіви України».

По-новому виглядатиме координаційна функція у сфері архівно-і документознавчих, археографічних досліджень. Якщо раніше вона поширювалася лише на архівні установи системи Головархіву, то віднині — його обов'язком є координація взагалі всієї наукової роботи з цих дисциплін. Зрозуміло, що це вимагатиме принципової зміни організаційних підходів до цієї справи. І, мабуть, давні задуми щодо наукового центру в системі Головархіву повинні все ж таки реалізуватись.

Два моменти, на які я хотів би звернути увагу читачів — наших працівників на місцях. По-перше, державні архіви областей, міста Києва ще раз на такому високому рівні визначені як «місцеві органи державної виконавчої влади в галузі архівної справи». І, по-друге, Головархів України тепер призначає на посади директорів усіх державних архівів, відповідно погоджуючи ці питання в необхідних випадках з місцевою виконавчою владою. Це, безперечно, сприятиме зміцненню зв'язків: Головархів — держархів області, і спрямоване на підвищення відповідальності главку за стан справ на місцях, створюватиме додаткові важелі для реалізації його прав і повноважень.

До речі, ми як раз підійшли до найхарактернішої риси нового положення — воно зорієнтоване на зміцнення центральної виконавчої влади. Це видно, зокрема, з більш детальної проробки тих частин документа, що стосуються прав, компетенції і прерогатив Головархіву. Його працівники мають право вивчати стан архівів і діловодства в будь-якій установі незалежно від форм власності, а також у будь-якому громадському об'єднанні. Він віднині матиме право припинити дію будь-яких нормативно-методичних документів з архівної справи і діловодства, якщо ці документи не погоджені з Головархівом. Рішення главку віднині в межах його компетенції є обов'язковими для центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, а також будь-яких державних підприємств, установ, організацій.

Тепер все залежатиме від того, як ці норми і принципи будуть сприйняті працівниками системи і, в першу чергу, звичайно, самого апарату Головархіву.

УКРАЇНЦІ У СВІТІ

«НАШОГО КВІТУ ПО ВСЬОМУ СВІТУ» (ДО І ВСЕСВІТНЬОГО ФОРУМУ УКРАЇНЦІВ) *

№ 15

1907 р., листопада 21. — Донесення Київського губернатора Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору про кількість селян, які емігрували до Америки

Київському, Подольському і Волинському Генерал-Губернатору.

Вследствие отзыва Канцелярии Вашего Высокопревосходительства от 12 июля сего года за № 5935, докладываю:

1) что из пределов Киевской губернии выехало в Америку на временные заработки 886 душ крестьян, а именно: по Киевскому уезду — 60 душ, Каневскому — 160, Сквирскому — 8, Таращанскому — 450, Уманскому — 17, Звенигородскому — 10, Бердичевскому — 3 и Липовецкому — 178; в остальных же уездах Киевской губернии таковой эмиграции вовсе не существует, или развита она очень слабо в виде единичных случаев,

2) что, в виду неосведомленности большинства крестьян о законной форме эмиграции, а также в виду стеснительности, проволок и дороговизны в получении заграничных паспортов, эмиграционное движение в Америку совершается или тайно, без получения заграничного паспорта, или же при содействии особых агентов, преимущественно евреев и частных еврейских контор в Ровно и Брест-Литовске, которые за исходатайствование заграничных паспортов и за доставку эмигрантов в Америку, к месту заработка (с продовольствием в пути), берут от 100 до 200 рублей с человека, — при чем бывают случаи, что конторы эти и агенты обманывают эмигрантов: условившись с переселенцем за перевоз, контора или агент получают от него задаток, паспорт, выдаваемый местным Волостным Правлением, и другие документы, необходимые для исходатайствования заграничного паспорта, а затем эмигранта отправляют в главную контору, находящуюся в г. Ровно, где уже требуют с него приплаты к условленной цене, а в случае отказа крестьянина от условленного переселения, не возвращают ему денежного задатка; продолжительность отлучек на заработки бывает разная: некоторые эмигранты находятся в Америке уже более года; по отзывам возвратившихся из Америки крестьян найти там работу можно: чернорабочий зарабатывает в день от 2 р. 50 к. до 2 р. 75 к.; рабочий день там 10 часов; содержание стоит около 30 рублей в месяц, а чистый заработок в месяц составляет 45 рублей, и 3) что для улучшения эмиграционного движения крестьян, отправляющихся на заработки в Америку и устранения эксплуатации их со стороны евреев, по моему мнению, желательно было бы допустить по возможности беспрепятственную выдачу крестьянам заграничных паспортов, возложив руководство эмиграционным движением крестьян в Америку на Мировых Посредников, которые сообщали бы желающим туда отправиться сведения о местах и условиях там заработка, и ходатайствовали бы о выдаче для них заграничных паспортов.

И. д. Губернатора,

Церемониймейстер Высочайшего Двора

[підписи]

Член Присутствия

Секретарь

ЦДІА України, м. Київ (далі ЦДІАК України), ф. 442, оп. 706, спр. 274, арк. 7.

Оригінал.

№ 16

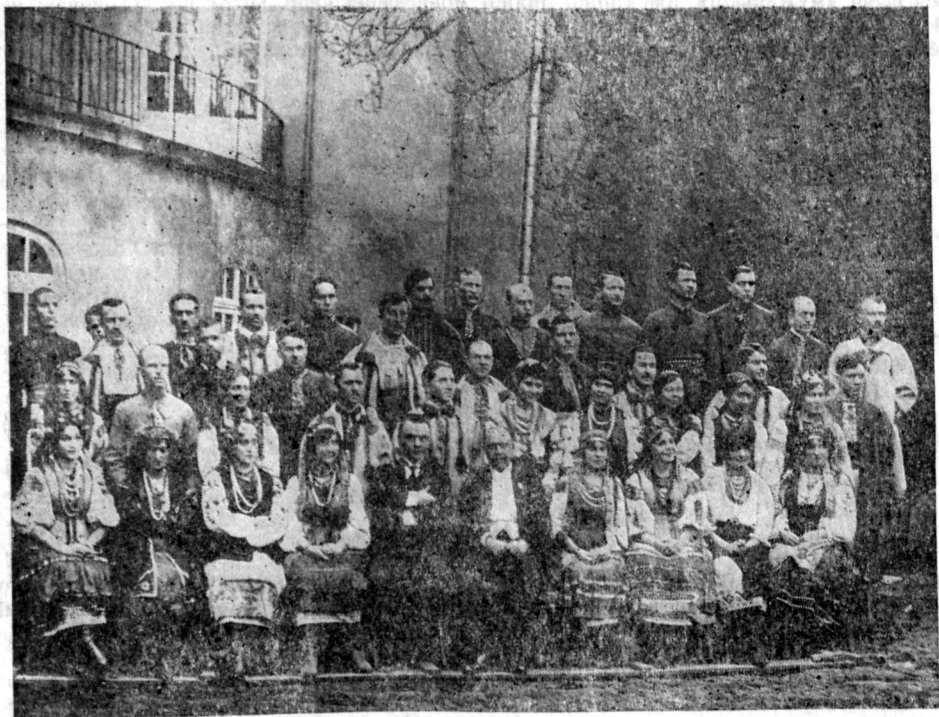
1908 р., лютого 5. — В. Лаврикiвець. Лист з далекої чужини. Стаття про навчання українських студентів в університеті м. Дерпта Лiфляндської губернії (нині м. Тарту, Естонія)

Лист з далекої чужини

Далеко на півночі, за 1500 верств од Подольщини, серед багатих лісом, водою й сінокосами просторів, заселених народом, котрий по книжному зветься «Естонці», стоїть город Дорпат або ж Юрьев (Лiфляндської губ.). Не великий це город, але чис-

* Продовження. Початок див.: «Архіви України», № 1—3 за 1992 р.
Публікацію підготували Г. В. Папакін і М. Д. Ходоровський.

тенький, привітний: багато в нім єсть гарних садочків, чимало красивих домів. Річка Ембах перерізує город на дві половини: верхній Дорпат і ніжний Дорпат. Хоч і невеликий Дорпат город, але як естонці здавна всі письменні і науку дуже поважають, то не диво, що в Дорпаті багато різних шкіл єсть. Окрім нижчих шкіл, в котрих учаться всі діти (дівчатка й хлопчики) міщан і робітників, окрім гімназій, реального вчилища, учительської семінарії, торгової школи, єсть в Дорпаті і дві вищих школи: університет і ветеринарний інститут. (З університету виходять судді мирові, судові слідователі, адвокати, дохторі, учителі середніх шкіл, а з ветеринарного інституту — ті лікарі,

Учасники українського національного хору в м. Брюсселі (Бельгія). 1921 р.

що гоять слабу скотину, коней і т. н.). Учатися в університет та ветеринарний інститут приїзжають молоді хлопці-панічі зо всіх кутків нашого великого царства. Єсть в Дорпаті студенти (так зветься ученики вищих шкіл) родом з Кавказу, з холодної Сибірі, єсть з Московської губ., Рязанської, Тульської та других губерній. Чимало хлопців (поповичів і не поповичів) приїздить щороку до Дорпату і з нашої України — з губерній Київської, Полтавської, Подільської, Волинської, Чернігівської, Харківської, Катеринославської, Курської і других. Щоб не було дуже скучно за рідною Україною, наші студенти-українці заклали собі два роки тому назад свою громаду, котра зветься «Товариство студентів-українців в Дорпаті». До громади спочатку вписалося не дуже багато людей, але тепер, хвалити Бога, маємо вже з 80 чоловіка в «Товаристві». Кожний студент, котрий вписується в братчики нашого «Товариства», мусить платити в рік 3 карбованці. З грошей, які получаются через складчину, частина витрачається на найом квартири, частина на різні газети, книжки, а частина на заповомогу біднішим братчикам громади. Як я тільки що згадував, частина членських грошей витрачається на найом квартири. В цій товариській квартирі ніхто, окрім сторожихи, не живе, але тут поміщається наша товариська бібліотека і читальня. Кожний член «Товариства» має право щодня ходити на товариську квартиру і, сівши за стіл, читать собі хоч би й жилий день газети або книжки... А газет виписують у нас в «Товаристві» чимало і всяких: дорогих і дешевих, українських і не українських. Одбываються часом в квартирі «Товариства» вечірки літературні, або читання. Складаються ці вечірки з читання, співів, розмов... Читають на вечірках різне: той братчик-студент читає що-небудь гарне з книжки, другий знов напише сам яку-небудь розумну статтю і читає її перед товаришами, що коли вчитав з книжок... А там згодом, наслуховавшись читання, набалакавши досхоchu, і пісню рідню затягнуть студенти члени: «Ой із-за гори буйний вітер віє», «Ой зійшла зоря» і т. д. На цих вечірках, що бувають в нашім «Товаристві», брат-

чики (члени) разом і розважаються, згадуючи рідну Україну і розмовляючи по-українськи, разом і вчаться, слухаючи розумні речі. Як бачите, хоч і далеко загнала доля декого з наших «образованих» українців, але і на чужині не цураємося ми своєї рідної мови, своєї рідної країни-батьківщини, а живемо з нею одним життям — розмовляємо проміж себе по-українськи, співаємо українські пісні і виховуємо свої серця в любові до рідного народу. Так і простому, темному чоловікові не слід цуратися своєї мови, хоч і називають її деякі нетямущі люде «мужицькою»; не слід цуратися своїх добрих предківських звичаїв, своїх стародавніх пісень, бо пісня, мова і предківські звичаї, це великий наш скарб, дар Божий, це душа нашого народу... Нехай же ніхто не цурається своєї «мужицької», але гарної, рідної мови, своєї пісні, котру ще дід співав; нехай не переймає тих гидких пісень, як називають їх по селах, котрі (пісні) приносять в села покалічені московщиною солдати, або дворники та куховарки...

«Не цурайтесь того слова,
Що мати співала,
Як малого повивала.
З малим розмовляла!
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає.
Чужі люде цураються! —
В хату не пускають...
Свої діти — мов чужії.
І не має злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому!..»

В. Лавриківець

Газ. «Світова зірниця», м. Могилів-Подільський, 2 березня 1908 р., с. 13—14.

№ 17

1909 р., лютого 15.— Прохання жителів с. Капустянки Бакшанської волості Балтського повіту Подільської губернії до Подільського губернатора про допомогу в переселенні за Урал

Его Превосходительству Господину Подольскому Губернатору

Дворян с. Капустянки, Бакшанской волости, Балтского уез., Подольской губ. Василия Степановича Сливинского, Евгения Степановича Пионтовского, Кирилла Степановича Пионтовского, Семена Степановича Пионтовского, Луки Гавриловича Пионтовского, Александра Гавриловича Пионтовского, Василия Гавриловича Пионтовского, Герасима Гавриловича Пионтовского, Игнатия Гавриловича Пионтовского, Якова Лукича Сливинского и Якова Степановича Пионтовского.

Прошение

Узнав из исправочной книжки 1908 года «Переселение за Урал», мы, вышеозначенные дворяне, находясь в бедном положении: малоземельные, честь имеем покорнейше просить Ваше Превосходительство разрешить нам право на приобретение одного из участков За Уральской земли. Покорнейше просим Ваше Превосходительство вникнуть в наше жалкое положение и дать нам сведения о том, каким образом мы можем приобрести настоящую землю. Так как обремененные семействами и материальные средства не позволяют нам посылать ходочков на собственный капитал, то покорнейше просим Ваше Превосходительство выдать удешевленный тариф, на право проезда ходочков для исследований вышеозначенной За Уральской земли.

1909 год, февраля 15 дня.

Ниже расписавшиеся просители:

- 1) Яков Пионтовский
- 2) Василий Сливинский
- 3) Евгений Пионтовский

За неграмотных, по их личной просьбе расписался Амвросий Степанович Березовский

ЦДІАК України, ф. 46, оп. 1, спр. 68, арк. 209. Оригінал.

№ 18

1911 р.— Список жителів Харківської губернії, які вирішили переселитися в Кулундинський степ

Переселенцы, зачислившиеся на участках в Кулундинской степи в мае 1909 года, зачисление которых действительно по май 1911 года.

Харьковская губерния

На участке № 60.

1. Сегида Иван
2. Токарь Иван
3. Шевченко Савелий
4. Быгенко Семен
5. Гаврющенко Павел
6. Величко Павел
7. Ермашенко Андрей
8. Бутенко Никифор

Харьковского уезда, Веретевской вол., села Кута (Куга).
Ахтырского у., Краснопольской в., с. Самотаевки.
То же.
Ахтырского уезда, Краснопольской вол. и села.
То же.
То же.
Ахтырского уезда, Вертовской в., села Григоровки.
То же.

На участке № 62.

1. Ревенко Михаил
2. Усатый Тимофей
3. Усатый Емельян
4. Кугачь Корней
5. Брижатов Василий
6. Криворуб Марк

Харьковской губ., Сумского уезда, Речанской вол., с. Речек.

Сумского уезда, Николаевской вол., села Окни.

На участке № 57.

1. Таранченко Иван
2. Таранченко Корней

Лебединского уезда, Недригайловской вол., гор. Недригайлов.
То же.

На участке № 27.

1. Клименко Митрофан
2. Каплюх Ефим
3. Гурик Аврам
4. Вощенко Ефим
5. Семененко Иван
6. Ефименко Андрей
7. Медведев Федор
8. Медведев Степан
9. Барыбик Алексей
10. Нищий Федор
11. Маслий Андрей
12. Клименко Василий
13. Боровсинский Аким
14. Шпола Игнат
15. Тавше Даниил
16. Имениник Феодосий

Богодуховского уезда, Константиновской вол., села Слободки.

Богодуховского уезда, Калантаевской вол. и села.

Богодуховского уезда, Рандовской вол., и села.

Богодуховского уезда, Константиновской волости и села.

Богодуховского уезда, Колонтаевской вол., села Зубовки.

Богодуховского уезда, Рандовской вол., села Воеводского.

На участке № 85.

1. Демидов Николай
2. Костыра Иван
3. Набока Саватий
4. Коваль Ефим
5. Коваль Федот

Ахтырского уезда, села Белки, волости той же.

6. Енацкий Демид
7. Енацкий Марк
8. Дудка Василий
9. Соседка Семен
10. Дудка Сергей
11. Циба Максим
12. Максименко Афанасий
13. Кулибаба Дмитрий

Ахтырского уезда, Белоганской волости и села.

На участке № 79.

1. Веденев Александр
2. Быков Никифор

Харьковского уезда, Безмодовской вол., с. Кирсановки.

На участке № 73.

1. Рыбалка Кондрат

Ахтырского уезда, Покровской вол. и села.

Еще на участке № 60.

1. Канцедаль Дмитрий
2. Подопригора Петр
3. Дорошенко Николай
4. Богаров Петр
5. Тихонин Михаил
6. Соловьев Трофим
7. Синцик Семен
8. Ракитин Филипп

Ахтырского уезда, Кириковской вол., с. Бекировки.

Ахтырского уезда, Краснопольской вол. и села.

9. Плахоник Кирилл
10. Лукьяченко Лука
11. Бобик Максим
12. Пойменов Потап
13. Токарев Яков
14. Погуляев Михаил
15. Романенко Василий
16. Еремеев Михаил
17. Яковенко Андрей
18. Любичь Сила
19. Вязленко Платон
20. Писаренко Максим
21. Писаренко Лаврентий
22. Любичь Корней
23. Боженко Демьян
24. Журавель Семен
25. Бережной Константин
26. Величко Алексей

Богодуховского уезда, Тарасовской вол., с. Солдатского.

Богодуховского уезда, Селянской вол. и села.

Богодуховского уезда, села Гуты.

Купянского уезда, Гришской вол., села Гусенки.

Держархів Харківської області, ф. 304, оп. 1, спр. 3088, арк. 62—63. Оригінал.

№ 19

1913 р., березня 25. — Циркуляр Подільського губернатора про порядок отримання візних документів для селян до Америки

Циркулярно.

Мировым Посредникам Подольской губернии.

В № 32 газеты «Подолья» за настоящий год помещена заметка о том, что в последнее время в некоторых местностях Подольи замечается эмиграция многих крестьян в Америку на заработки, причем крестьяне вербуются туда разными еврейскими агентами, эмиграционными обществами, компаниями и проч., которые снабжают их необходимыми для этого документами, взыскивая за то с них значительные суммы денег.

В виду сего и в дополнение к циркуляру моему от 3 октября 1912 р. за № 2974, предлагаю Мировым Посредникам Подольской губернии вновь разъяснить крестьянскому населению чрез подведомственных им волостных и сельских лиц тяжелые и бедственные условия русских рабочих в Америке, указав тем из них, кои пожелают отправиться на заработки в этот край, что для получения разрешения на выезд за гра-

ницу они не должны тратиться на разных еврейских агентов и эмиграционные общества и компании, так как разрешения эти они могут получать непосредственно из моей Канцелярии. Подлинное за надлежащими подписями.

С подлинным верно: Секретарь
Принял для рассылки 28 Марта 1913 г.

Держархів Хмельницької області, ф. 112, оп. 1, спр. 7093, арк. 162. Машинописна копія.

№ 20

1913 р., червня 28. — Лист Міністерства внутрішніх справ генерал-губернатору Київському, Подільському і Волинському Трепову Ф. Ф. з пропозицією більш докладно інформувати майбутніх переселенців до Німеччини щодо умов їх праці в цій країні

Милостивый Государь Федор Федорович.

Министр Иностранных Дел уведомил, что на представленной им на Высочайшее его Императорского Величества благоволение депеше Императорского Посланника в Дрездене по вопросу о русских рабочих, отправляющихся на сезонные сельские работы в Германию, Государю Императору благоугодно было Собственноручно напечатать:

«К Мин. Внутр. Дел и Торговли».

В исполнение таковой Высочайшей отметки Министр Иностранных Дел препроводил мне копию означенной депеши для зависящих распоряжений.

Из депеши Посланника нашего в Дрездене усматривается, что в текущем году в Германии прошел новый закон об увеличении численного состава германской действующей армии на 160000 человек. Последствием такового увеличения германской армии явилось между прочим, отвлечение слишком ста тысяч германских фабрично-заводских и сельских рабочих от их занятий, что, в свою очередь, выдвигает вопрос о замещении германских рабочих, призванных под знамена, рабочими других стран. Наиболее подходящими в этом отношении заместителями германских рабочих окажутся, естественным образом, наши рабочие — выходцы из Западного края и губерний Царства Польского, ежегодно в массе направляющейся на заработки в Германию, наплыв коих уже в настоящее время достиг высокой цифры — свыше 300 000 человек; бесспорно, что с увеличением германской армии размеры этого движения еще более возрастут. Вместе с тем увеличение спроса со стороны германской промышленности и сельских хозяев на русские рабочие руки должно было бы, по мнению Посланника нашего в Дрездене, дать возможность улучшить материальное обеспечение наших рабочих за границей.

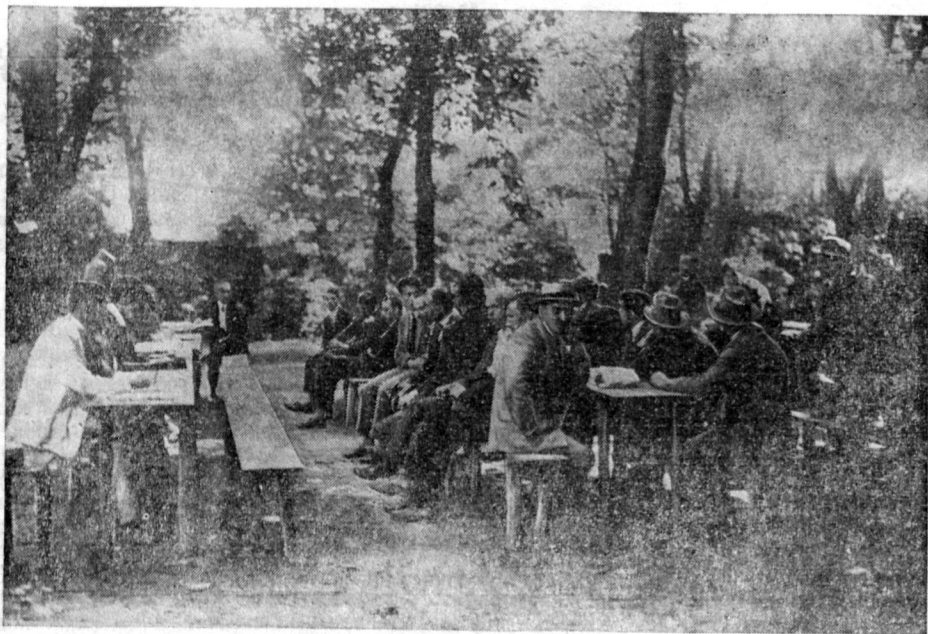
С настоящим мнением нашего* Посланника нельзя не согласиться. Действительно, в поисках работы крестьяне из указанных выше местностей Империи массами уходят ежегодно в Германию на сельские работы, где труд их, хотя и оценивается крайне низко по сравнению с местными рабочими, но все же дает им заработок значительно больший, нежели тот, какой они могут иметь на родине. Но, пользуясь этим последним обстоятельством, германские работодатели применяют к труду наших рабочих требований более повышенного характера и так как с ними русские рабочие не заключают, предварительно, юридически правильно составленных договоров с обеспечивающими их гарантиями, то и охрана их труда вне родины является зачастую для представителей русской власти в Германии, при всем ее желании прийти в этом отношении им на помощь, невозможной. Поэтому вопрос об урегулировании найма русских рабочих, отправляющихся на полевые работы за границу, давно уже озабочивает Министерство Внутренних Дел, которым выработан проект правил, устанавливающих нормальные условия подобного рода найма и обеспечивающих означенных рабочих по возможности от того ненормального положения, в коем они находятся до настоящего времени. К сожалению, проект этот не мог еще пока получить силу обязательности за непоступлением окончательного отзыва Министерства Иностранных Дел, но все-таки Министерство Внутренних Дел, не признавая возможным согласиться с таким положением рабочих за границей, предъявило губернским властям просьбу, чтобы контракты по найму наших рабочих за границу заключались до выезда из России и в присутствии низших административных органов.

Разумеется, стихийное движение, ежегодно заливающее славянскую волною уже не одни только восточные окраины Германии, но захватывающее центральные области соседней империи и доходящее даже до безлюдных полей далекой Франции (в 1911 году до 12 000 человек) полицейскими мерами не регламентировать. Но нельзя не признать, что с предстоящим ныне увеличением контингента германской армии и отвлечением соответственного числа германских рабочих от их занятий, очевидно, спрос в Германии на русские рабочие руки в значительной степени повысится, а вместе с тем несомненно явится и полная возможность для наших там рабочих предъявить требования о более высокой оценке их труда.

В виду сего обстоятельством этим надлежало бы воспользоваться и, притом безотлагательно, и разъяснить отправляющимся в Германию нашим рабочим, что в дан-

ное время им представляется полная возможность завоевать на рынке труда в Германии полноправное, если не доминирующее, положение, и предъявлять требования оценки своих работ в соответствии спросу и местным благоприятствующим русским рабочим факторам.

На основании изложенного и в виду приведенной выше Высочайшей отметки, имею честь покорнейше просить Ваше Высокопревосходительство не отказать в распоряжении о возможно широком оповещении крестьянского населения вверенного Вам

Головні збори Української академічної громади в м. Брно (Чехословаччина). 1924 р.

края относительно предстоящего усиления спроса в Германии на русские рабочие руки и открывающейся в связи с этим для отправляющихся туда на заработки наших рабочих полной возможности более прибыльной для них оценки труда.

Пользуясь случаем засвидетельствовать Вам, Милостивый Государь, уверения в глубоком моем почтении и искренней преданности. Ваш покорный слуга, подписал Джунковский.

Верно: За Делопроизводителя Канцелярии
Генерал-Губернатора

Подпись

Там же, арк. 215—216. Машинописна копія.

№ 21

1914 р.— Інформація Бюро Південно-Російської обласної переселенської організації про умови праці емігрантів у Канаді та США

Вниманию едущих в Америку

В местной прессе не раз уже сообщалось, что в настоящее время в Америке настала страшная безработица. Бюро Южно-Русской областной переселенческой организации просит земства уведомить население о тех бедствиях, которые грозят переселенцам и едущим на заработки в Америку. Сообщают, что все работы прекратились, рабочих неизмеримо больше, чем требуется. В Канаду же, главным образом, на работу приезжают русские рабочие из Подольской, Волынской и Бессарабской губерний, которых в Канаде называют «папуасами» за то, что на наших рабочих можно наваливать сколько угодно работы, мало платить и содержать хуже всякой скотины. Из Филадельфии пишут: «Пусть русский рабочий не едет сюда за золотом — здесь и так много нищих». В Чикаго насчитывают более 300 тысяч безработных. Из них 100 тысяч без крова. В три дня из 32 предприятий уволено 5 408 человек.

Журнал «Экономическая жизнь Подолши», 15 березня 1914 р., № 6, с. 48.

№ 22

1914 р., листопада 29.— Повідомлення Бюро Південно-Російської обласної земської переселенської організації Харківській губернській земській управі про переселення селян з європейської частини Російської імперії до Сибіру і Далекого Сходу.

Приводя нижепомещенные данные о движении переселенцев и ходоков из губерний, входящих в состав Организации в текущем 1914 году, следует отметить, что данные эти собраны и разработаны статистическим отделом Бюро только по август месяц,

Syndykat Emigracyjny № 200
Warszawa, ul. Marszałkowska 124. Tel. 188-84, 83-08, 316-72
Adres dla depesz: „Syndem Warszawa”

Certificado procesal de mendicidad, y enmiación mental, y de aptitud industrial.
Świadectwo moralności i dobrych obyczajów, umysłowości i zdolności do pracy.

Certificamos que
Zaświadczamy, że P.
Smorček Jarina
Smorček Jarina

no ha sufrido proceso alguno durante los cinco últimos años por delincuencia o crimen social o no ha incurrido en culpa alguna 3 cm las 24 horas de su vida práctica por delincuencia o crimen social o no ha incurrido en culpa alguna 3 cm las 24 horas de su vida práctica.

que hayan dado lugar a penas de prisión, excomunión, o cualquier otra sanción.

No ha padecido nunca de enajenación mental ni hecho ejercicio de la mendicidad.
Nie był nigdy i nie jest umysłowo chory i nie uprawiał żebractwa.

Tiene la siguiente aptitud industrial:
jest zdolny do pracy manualnej.
Pracownik — *Komandor* *Sladysty*
Pracownik — *Komandor* *Sladysty*
Visto en el Consulado General Argentino en Varsovia
Świadectwo w Argentynie Konsulatu Generalnego w Warszawie
Widmo, dnia 18/11/30

Еміграційне посвідчення Ярини Сморець про моральність, розумовий розвиток і здатність до праці, видане для виїзду до Аргентини. Червень 1930 р.

так как с объявлением войны и связанным с ней затишьем, даже почти прекращением переселенческого движения, дальнейшее собиране материала явилось бы излишним и мало интересным.

Цифры же характеризующие движение переселенцев и ходоков союзных губерний за первые семь месяцев текущего 1914 года помещенные в нижеприлагаемых таблицах (таблица I).

Из таблицы I-й усматривается, что движение переселенцев и ходоков из губерний, входящих в состав Организации, составляет более трети — 40 % движения прочих губерний Европейской России. Харьковская же губерния занимает второе место в ряду прочих союзных губерний, как по движению семейных переселенцев, так, ровно, и по движению ходоков, и дала за первые семь месяцев текущего года 19017 душ обоого пола или 22 % общего движения из губерний Организации.

При этом следует указать, что в 1914 году, по отношению к 1913 г., наблюдается некоторая тенденция повышения движения, о чем дает представление прилагаемая таблица (таблица II-я).

Итоговые цифры 2-й таблицы показывают, что в текущем году подверглись регистрации 87913 душ обоого пола против 66128 д. об. пола — цифры прошлого года. Из

этих общих цифр приходилось на категорию семейных переселенцев 60375 душ против 46088 д., на категорию ходоков 27538 против 20040. То есть при общем увеличении движения на 21785 душ об. пола или на 33 % — число семейных переселенцев увеличилось на 14287 душ или на 31 %, число же ходоков на 7498 душ или на 37 %.

По прочим губерниям Европейской России число переселившихся также увеличилось, но гораздо умереннее, чем по губерниям союза — общее увеличение движения семейных переселенцев на 17 % и ходоков на 21 %.

Если рассматривать далее увеличение движения по каждой отдельной из союзных губерний, то явится возможным установить, что это увеличение падает на шесть губерний Организации, по седьмой же (Саратовской губ.) наблюдается некоторый упадок движения, — так:

В % за первые семь месяцев настоящего года прошло сравнительно с таким же периодом прошлого года:

По губерниям:		Переселенцев		Ходоков
Харьковской	более на	64 %	более на	47 %
Волынской	» »	61 %	» »	107 %
Черниговской	» »	48 %	» »	100 %
Воронежской	» »	40 %	» »	46 %
Полтавской	» »	27 %	» »	28 %
Киевской	» »	16 %	» »	75 %
Саратовской	менее »	28 %	менее »	36 %

Из приведенных вычислений видно, что Харьковская губерния сравнительно с прочими губерниями союза дала наибольший % увеличения семейного переселения и средний % повышения ходебского движения.

При этом о движении ходоков Харьковской губернии по уездам губернии и отдельным месяцам за рассматриваемые периоды времени 1914 г. и 1913 г. дает представление таблица III.

Из приведенной таблицы видно: 1) почти по всем уездам Харьковской губернии (за исключением Змиевского) движение ходоков за первые семь месяцев текущего года значительно превышает движение предыдущего года за тот же период времени. 2) Порядок мест, занимаемых отдельными уездами Харьковской губернии в 1913 г. с очень незначительными изменениями сохраняется в 1914 году (переменились местами соседние уезды Изюмский и Змиевский). То есть в движении ходоков по отдельным уездам Харьковской губернии также наблюдается известная тенденция повышения этого движения, при чем увеличение движения не происходит за счет какого-либо одного, а довольно равномерно распространяется на все уезды губернии.

Обратное движение семейных переселенцев за обозреваемый период времени выразилось незначительными величинами для союзных губерний, заметно сократившись против движения 1913 г., о чем дает представление прилагаемая таблица (таблица IV).

Как видно из приведенной таблицы, за первые семь месяцев текущего года вышеупомянутое обратное движение уменьшилось против движения того же периода 1913 г. по губерниям Организации на 1767 душ обоого пола или на 39 %, а по прочим губерниям Европейской России на 1020 душ обоого пола или на 10,0 %.

По отдельным губерниям Организации это сокращение движения выражается следующими абсолютными и процентными цифрами:

По Волынской губернии сократилось на 113 душ					или на 34,7 %
»	Воронежской	»	»	447	44 %
»	Киевской	»	»	275	37,3 %
»	Полтавской	»	»	393	53,3 %
»	Саратовской	»	»	230	39,2 %
»	Харьковской	»	»	171	29,3 %
»	Черниговской	»	»	138	24,2 %

Если в отношении обратного движения семейных переселенцев за первые семь месяцев текущего года обнаружилась тенденция благоприятная, то нельзя этого сказать о движении обратных ходоков, за исключением Волынской и Саратовской губерний, так:

Обратное движение ходоков за первые семь месяцев 1914 и 1913 гг. выражается следующими абсолютными и относительными цифрами (таблица V).

Из приведенной таблицы видно, что результат ходебского движения 1914 года как по семи губерниям союза, так ровно и по прочим губерниям Европейской России, менее удачен, чем в прошлом году, т. к. в 1914 году % зачисления понизился на 5,6 для губерний Организации и на 5,7 для прочих губерний Европейской России.

В частности по отдельным губерниям союза понижения % зачисления пало на губернии: Полтавскую—13,3; Киевскую—11,2; Черниговскую—9,8; Харьковскую—7,5 и Воронежскую—5,3. Губернии Волынская и Саратовская представляют исключение, так как по этим губерниям % зачисления повысился.

Нужно однако отметить, что из общего числа ходоков, прошедших в Сибирь в 1914 году—возвратилась из-за Урала в том же 1914 г. только часть ходоков (так из Харьковской из 5135 ходоков, прошедших в 1914 году, возвратилось в том же году 4915), о которых ведутся рассуждения, остальная же часть ходоков могла возвратиться или в осенние месяцы этого года или остаться зимовать в Сибири.

О характере обратного движения ходоков Харьковской губ. за первые семь мес. 1914 г. по отдельным уездам губернии и районам водворения дает представление таблица VI.

Из приведенной таблицы видно, что наибольший % зачисления дали области: Приморская 57 %, Иркутская 45,7 %, Амурская 42,9 %, Тургайская 36,5 %, Акмолинская 28,2 % и Семипалатинская 20,6 %.

Эти же области в общей сложности дали по абсолютным цифрам 2571 ходока или 66,3 % обратного движения ходоков Харьковской губернии.

Завед. Обл. Бюро

Секретарь

[підписи]

Держархів Харківської області. ф. 304, оп. 1, спр. 3085, арк. 29—39 зв. Оригінал.

№ 23

1917 р., квітня 12. — Лист української громади Новоузенського повіту Самарської губернії до Української Центральної Ради з проханням надати допомогу в організації повітової Української Ради

Ми, закинуті волею судьби в далекий кацапский куток, маємо велику просьбу до Української Центральної Ради: Пришліть нам де що із літератури на рідній мові; може у Вас є який небудь устав, пришліть і его, бо у нас має бути устрйоство повітової Української Ради, бо в Новоузіньському уїзді, Самарської губернії живуть селяне-українці тисяч 30. Може де видаються газети, журнали або иньша література на Українському язикові — то, будь Ваша ласка, пришліть адресу.

Об всему ми уже прохали і Київську Городську Управу, і Харківську і Єкатеринославську, а отповіді ні якої не маємо. За гроші і нема чого купити. Шануючі Українську Центральну Раду. О. Скляр. М. Іванчук. Андрій Пронь. Я. Світличний. Ф. Ганчар. Тихон Стольний. Д. Солодкий.

Адреси: гор. Новоузенск, Самарск, Губ. Земская Управа.

Федору Григорьевичу Скляру.

З оригіналом вірно:

Діловод:

ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 60, арк. 2. Машинописна копія.

№ 24

1917 р., травня 23. — Лист української громади с. Покровського Самарської губернії до Української Селянської Спілки про відрядження делегації від цієї громади в Київ для участі в роботі Селянського з'їзду

Прохаємо дуже Центральний Організаційний Комітет Української Селянської Спілки взяти під свою опіку делегатів села Покровського Самарської губ. Ідуть вони в Київ на з'їзд селянський більш для того, щоби приглянути ся українському рухові. В селі Покровському національне життя приходить ся нам будити при дуже трудних умовах, бо серед покровців много невірних домів. Постарайтесь тому, щоби делегатів з Покровського звернули увагу і прийняли їх на з'їзді гаряче. Не за землею вони ідуть, но за тим, щоби проняти ся українським патріотизмом і перелляти його в серця своїх односельчан. Тож подбайте, прохаємо ще раз, щоби їх гарно прийняли і щоби вони приїхали домів з ентузіазмом, яким охоплений народ на Україні.

Важно це ще й тому, що в Новоузенському повіті, до якого належит Покровськ, живе понад 80 тисяч українців, а Новоузенський повіт являється осередком того мільона українців, який розкидан понад Волгою.

Вплив делегатів буде тут дуже важний і pomoже нам в тяжкій праці над організацією українців над Волгою.

З Покровська іде 2 делегата, хоч треба одного, але ми звертаємо увагу Вашу на те, що вони з Волги, де колонія українська дуже велика, організація її тільки почи-

нається, а тому ми вважаємо необхідним присутність двох чоловік.

Рада Саратовської Української громади:

Заступник Голови: член Центральної Української Ради м. Києва

Писар

Любинська

Саратів 23 Травня 1917 р.

Там же, арк. 1, 1 зв. Оригінал.

№ 25

1917 р., травня 28. — Свідectво Красноярської української громади, видане настоятелю греко-католицького монастиря Анатолію Стремецькому

Свидетельство

Предъявитель сего украинец-галичанин священник Анатолий Стремецкий настоятель греко-католического монастыря бывший административно высланный и в настоящее время освобожден на основании Указа Временного Правительства, лояльность которого к русскому народу Красноярская Украинская Громада сим свидетельствует. Отправляется в г. Киев в распоряжение Укр. Центральной Рады.

Голова Укр. Громады

Писарь

[підписи]

Там же, спр. 56, арк. 3. Оригінал.

№ 26

1917 р., червня 15. — Прохання селянина Іларіона Снігура, жителя с. Чебаки Юдинської волості Каїнського повіту Томської губернії до Центральної Ради про переселення на Україну

У Київ, Центральній Українській Раді.

Українець Іларіон Снігур, громадянин дерев. Чебаки, Юдинської вол., Каїнського уезда, Томской губ.

Прошення

Всяка людина мусить знати свій рід, так і я, як тільки став знати себе, то став тями́ти про Україну. Проживаючи в Сибірі, рідна наша мова і нація перемагається більшою силою москалів; так я душою українець, то щоб не втратить золотого времени, прохаю Радy, не знайдеться можливим мені переїхати на жительство на свою рідну Україну і получить де небудь землю, так як я хлібороб, та в найбільшим, щоб через це злучитися зі своїм народом і принести хоч яку небудь пользу матері-Україні задля її возродження. І ще прохаю, не знайдете можливости отвітить мені на це.

Там же, спр. 60, арк. 8. Оригінал.

№ 27

1917 р., серпня 22. — Заява правління селянської спілки хутора Велика Хом'яківка Сви́нхунинської волості Мокшанського повіту Пензенської губернії до Центрального Комітету Української Селянської Спілки про переселення на Україну

Заява

По обміркуванні на сільськiм зібранні селян хутора Велика Хом'яківка порішили просить Центральну українську Спілку ввійти з нами в сношені́я і переселить нас на свою рідну Україну і клопотать, де найбільше треба, щоб нам в Росії сплатили постройки і все імущество, так як ми це все сами поробили за свої гроші...

Там же, арк. 12. Оригінал.

№ 28

1921 р., грудня 16. — Заява групи українців Сибіру Центральній Раді про умови життя в Сибіру та можливість переселення на Україну

В Украинскую Советскую Центральную Раду

Граждан Украинцев из Загалы Акмолинской губернии и уезда Новорыбинской волости и села Гордея Срибного, Никифора Демяненко и других поименованных в прилагаемом к сему списке

Заявление

Имеем честь донести до сведения Украинской Советской Центральной Рады, что мы проживаем в Сибири еще с 1900-го и 1907 годов. Причиной переселиться в Сибирь понудила нас безземельность. Так как мы уроженцы украинских губерний Полтавской, Киевской и других, где малоземелье у крестьян было такое, что даже курицы, и той некуда было выпустить, ввиду чего мы и вынуждены были переселиться в Сибирь, да и кроме того нам уже надоело служить в батраках у помещиков и кулаков, где нас заставляли работать через силу до изнеможения, а платили нам за работу плату ничтожную, так что семьи наши оставались голодные и холодные. И все изложенное выше понудило нас оставить свою ридну Украину и переселиться в Сибирь, где и проживаем до сего времени, переживаем суровые сибирские климаты, очень длительную и самую суровую зиму и очень короткое лето, такое, что даже не успеваем собрать с поля свой хлеб, который бывает остается не скошен и заносится снегом и так под снегом пропадает, а вместе с тем пропадает и весь приложенный наш физический труд. И так мы томимся, бьемся, работаем, некоторые уже 20 лет. Но нет той минуты, чтобы мы забыли о своей ридной Украине, ту родную свою сторону и землю, на которой наши прадеды родились и нас воспитали, хотя жизнь и дедов наших была безвыходная из рук помещиков и кулаков. Но так как в настоящее время нам стало известно, что Советская власть земли у помещиков отчуждила и предлагает крестьянской бедноте все возможное для личного труда крестьянской бедноты.

О вышеизложенном покорнейше просим Украинскую Советскую Центральную Раду сделать распоряжение о возможности нам переселиться вернуться на свою ридну Украину, и если в одиночку невозможно, то в таком случае изъявляем желание вернуться на Украину хотя бы на коллективных началах и просим уведомить нас по адресу нашему, в каких местностях есть еще свободные земли, то есть еще не заселены, в чем и подписуемся Гордей Срибный, Никифор Демяненко.

Там же, ф 1, оп. 2, спр. 669, арк. 13, 13 зв. Оригінал.

№ 29

1924 р. — 3 доповіді В. В. Потієнка, Голови Всеукраїнської Православної Церковної Ради, на III Церковному Соборі Черкащини

Безумовно, що Церква наша, коли почала своє діло, поставила своїм завданням з'єднати увесь наш Український побожний нарід і маючи на думці це, звернувшись до всіх українців, які живуть по всьому світу. На це вони отгукнулись і тепер ми маємо парахвії далеко по замежах України: маємо в Канаді, Чехії, маємо в Галичині, в Сибіру, на Кубані. Все це свідчить, що Церква наша має вірних, які визнають її. Що ж торкається життя наших парахвії на Україні, то воно проходить нормальним темпом. Мається контингент належний священодіячів, які дають не тільки задоволення нашому Укр. людові, улаштовуючи зразкові служби, але ще й учать тих п. о., які не хтять приєднуватись до нас. Часто буває так, що укр. п. о. приїздить в село, щоб заснувати парахвію й тут зараз зустрічає опір з боку славянського духовництва. Перш за все воно боїться, що перша служба, відправлена укр. духовництвом буде тим ядом, який з'їсть їхні уста. Укр. духовництво дає зразкові служби, які цілком зацікавлюють людність, тому що вона дійсно тут знаходить те, що потрібно для духовного задоволення її. В цьому відношенню Укр. Церква поки вона розвивалась і поширювалась на Україні, становище її було одноманітне, але коли наша Церква поширилась в Америці, то вона набула собі надзвичайного значіння. Церква наша в Америці утворилась півтора року тому назад. Там була заснована громада вірних, яка постановила визнати себе складовою частиною У. А. П. Ц. й запитала Київ, чи дійсно є В. П. Ц. Р., яка має ввести Укр. Церкву. Це було на Соборі в Америці в Сполуч. Штатах, де в квітні місяці вони зібрали Собор і визнали, що вони є частина Укр. Церкви з визнанням Укр. єпископату й В. П. Ц. Р. Після цього Собору вони звернулись до В. П. Ц. Р., щоб їм надіслали Укр. Єпископа й диякона для задоволення їх релігійних потреб. Тоді В. П. Ц. Р. обрала о. Івана Теодоровича, був. єпископа Винницького, а за диякона обрано було

мене. О. Іван виїхав до Америки, а мені, по незалежним од мене обставинах не вдалось виїхати. З лютого місяця о. Іван там працює й з того часу Укр. Церква в Америці живе повним життям. Ті листи, які ми маємо від о. Теодоровича, свідчать про те велике значення, яке набирає там Укр. Церква. Це поширення нашої рідної церкви там в Америці має велике значіння для всіх нас, котрі тут існують, як я це вчора зазначив — перш за все, щоб нашу церкву визнавали, ми повинні її самі визнати. Ось кажуть, що тут на Україні інший дух живе серед народу, тому народ тягнеться до своєї Церкви, а коли в Америці ця Церква поширюється, то це свідчить, що є заповідь тому, що інші народи повинні будуть визнати її — нашу Церкву. Зараз ведеться суперечка про благодать, кажуть, що через це не може бути приєднання старого духовництва до нашої Церкви, але що ми бачимо, — в Америці, там Теодоровича зустрічає член Синоду Всел. Патріярха, який каже, що він зі спокійною совістю передає парохвії Укр. Єпископу, який має довіряти Укр. народу, — треба зазначити, що там в Америці досить міцна Церква. Патріаршеська Церква Царсько-Панська в особі Митр. Платона й других емігрантів, які втікли туди й заснували своє гніздо, які стали проти всього Українського; і ось в той час, коли Укр. Церква заснувалась там, її в перші часи взяв під свою опіку сирійський Митрополит Германос і він тільки передав її о. Івану Теодоровичу, зазначивши, що тільки він йому передає цю Церкву, якому довіряє Укр. народ. Це характерно, що там, де панують Церкви, люде визнають її, визнає Митрополит Германос і вручає посох в знак доручення керування Укр. Церквою. Це друге значіння для нас Америк. Церкви. Третє значіння для нас це те, що наша Церква, яка є в Америці, вона вступає на суд людності всього світу. Поки наша Церква існувала тільки на Україні, то інші народи, за котрих ми молились щоденно в молитвах, щоб на всіх мовах славилось ім'я Боже во ім'я Отця й Сина і Св. Духа, — коли Укр. Церква була поширена тільки на Україні, то ті народи не мали можливості чути, що робиться у нас. Тепер там є своя газета, яка пише про те, що діється там і у нас в церк. життю. Таким чином, Америк. Церква звертається до Арх. Івана й користується його вказівками. Четверте значіння це те, що в Америці наш рід складається з робітників, це ті люде селяне, які оставили свою землю й поїхали в Америку, щоб визволитись від злиднів, які були у них тут, і ось опинившись в оточенні Америк. культури і цивілізації, вони не могли розібратись, працюючи на фабриках, заводах, не могли зберегти того, що для кожного народу треба мати національний облік свого народу, — і ось ми маємо дописи Арх. Івана, що Укр. люд втрачає уже там своє національне обличчя: всі наші Укр. ставали Американцями й ми маємо такі факти, що Укр. Америк. молоді не вміє навіть балакати по українськи. О. Іван пише, що можливо в сповіді молоді прийдеться вживати Анг. мову. Ось коли це так, то наша Укр. Церква повинна нагадувати їм, що вони Українці і повинні зберегти дітей своїх для України, в цьому відношенні значіння Укр. Церкви там велике. П'яте значіння слідує, як ви знаєте, великим тягарем і плямою лежить на Укр. Церкві та унія, яка була накинута триста років тому назад на наш Укр. народ. Цєю унією підведено цілі парохвії під Папу Римського, так що цілі парохвії визнають головою Папу Римського. Ця унія повинна бути знищена тому, що вона була наслідком польського панування в ті часи, коли Українці перебували під владою Польщі. Ось тепер там завдання рішуче боротися з унією, з цією серединкою по між православ'єм і католицизмом.

Що уявляє з себе Укр. Церква в Америці? Там більшість парохвій складаються з бувших уніятів, і коли приїхав о. Іван Теодорович, то він звернувся до них, на їх рідній мові, він відкрив їм ту картину панства, яка існує в унії, католицизми: і вислухали це уніяти і повертаються вже до віри батьків своїх — до віри православної. Ось тому то як там, так і тут боротьба з унією мусить бути головним завданням в життю Церкви. Нормальне життя там іде з лютого місяця, а тепер ми одержали відомості, що Канада, котра теж нараховує значну кількість рук, які туди переселились і займаються хліборобством, — вона теж приєднується до У. А. П. Ц. і визнає В. П. Р. Ц.

На Соборі в Перу, де були представники Українських парохвій, куди було пригласено о. Івана Теодоровича, першим питанням було поставлено об'єднання з Церквою Авт., і тут вороги нашої Церкви, в особі Митрополита Платона, з'явилися на цей Собор, щоб роз'єдинити нашу Церкву. Коли Митрополит Платон прибув, з'явився теж уніятський єпископ, котрий теж хотів одклонити людей од україн. церкви, але все це було одкинуто і собор постановив одноголосно признати себе частиною автокефальної Церкви. Арх. Іван Теодорович, котрий про це пише, каже, що люде там з любов'ю і захопленням ставляться до відродження Церкви. Це те, що зроблено в ділі українізації нашої Церкви в Америці, се має велике історичне значіння і не даром Церква наша українська радісно відповіла на се приєднання. З приводу сього у всіх парохвіях було одслужено молебін за те, що милосердний Бог ті кості, що були розкидані по всьому світу, з'єднав в нашу велику Церкву великого Україн. народу. От все те, що маємо в ділі поширення нашої Церкви.

Треба ще зазначити, що наша Церква по скільки вона об'єднує україн. людність, по стільки своїм зразковим життям, парохвіяльною суспільністю, вона приваблює людей других національностей. Ми маємо відомості, що до нашої Церкви в Житомирі

приєдналися гебреї, ми маємо відомості, що є китайці, котри вважають себе парахвіянами нашої Церкви. Сирійці в Києві звертаються до нас і в Св. Софії одведено їм престол, де вони моляться. В подяку Митрополиту Германосу, котрий має велике значіння в поширенню нашої Церкви в Америці, Україн. Церква послала йому листа на арабській, англійській мовах з зазначінням щирого привітання й подяки...

Держархів Черкаської області, ф. Р-442, оп. 1, спр. 10, арк. 97—100.
Оригінал.

№ 30

1925 р. — Проект постанови Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету «Про переселення за межі України»

Постанова
Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету
«Про переселення за межі України»

Заслухавши доповідь Наркомземсправу про організацію переселення за межі України на союзні колфонди й розглянувши додатковий кошторис видатків на здійснення плану цього переселення у 1925—26 опер. році, ВУЦВК постановив:

1. Ухвалити поданий Наркомземом орієнтовочний план переселення за межі України на 1925/26 рік, в кількості 12 000 дворів, або 60 000 їдців.
2. Доручити Наркомзему УСРР подати до Всесоюзного Переселенського Комітету при ЦВК'у СРСР план переселення із України на союзні колфонди у 1925/26 році у таких районах, згідно плану:

1. Надволжжя	1 400	дворів,	або	7 000	їдців
2. Сібір	3 000	»	»	15 000	»
3. Далекий Схід	3 000	»	»	15 000	»
4. Уральський Край	600	»	»	3 000	»
5. Північний Кавказ	4 000	»	»	20 000	»

3. Прохати ЦВК СРСР відпустити для здійснення плану з союзних коштів 317 417 карбованців.

4. Доручити Наркомзему по одержанні нарядів і коштів організувати в районах оселення переселенців з України переселенські представництва Наркомзему УСРР для обслуговування переселенців з України.

5. Наркомзему по одержанні наряду утворити особливу агентуру, що має проводити переселенські колони з місць виходу до районів оселення переселенців.

6. Доручити Наркомзему організувати у 1925/26 році експедиційне обслідування районів майбутнього оселення переселенців з України на Далекому Сході, у Сибіру, на Уралі й Північному Кавказі. По закінченню обслідування Наркомзему зробити відповідну доповідь ВУЦВК'у.

ЦДАВО України, ф. 27, оп. 6, спр. 639, арк. 322, 322 зв. Машинописна копія.

№ 31

1926 р. — Оголошення Наркомзему УСРР в журнал «Комуніст» про поширення на Україні чуток про те, що емігрантам з СРСР уряд Уругваю надає матеріальну допомогу та їх невідповідність дійсності

В Коммунист
Объявление

По имеющимся в Народном Комиссариате Земледелия сведениям, в некоторых районах Украины распространяются слухи о том, что эмигрантам из СССР в Уругвай правительством Уругвая оказывается материальная поддержка на первое время после их поселения.

В результате такой агитации некоторые крестьяне продали свое имущество, эмигрировали в Уругвай и в настоящее время возвращаются обратно разоренными и разочарованными.

Наркомзем УСРР настоящим объявляет во всеуслышание, и крестьянства в особенности, что эмигрантам в Уругвае никакого материального вспомоществования со стороны правительства Уругвая не дается и что все слухи о благах, сопряженных с переселением туда, являются ложной и злостной агитацией.

К провинциальным газетам просьба — перепечатать настоящее объявление.

Там же, спр. 640, арк. 55. Оригінал.

№ 32

1928 р. — Витяг з доповіді ВУЦВК з відомостями про переселення селян з південних областей України в різні регіони СРСР за станом на 1927—1928 рр.

Сучасна постановка переселенського питання.

Політичні та господарчі завдання, що їх зараз ставлять до переселення регламентовані в постановах ЦВК'у Союзу. В основному ці завдання полягають:

1. В засвоєнні пустельних територій, що мають політичне та господарське значіння, аби цим використати природні багатства для збільшення сільсько-господарської та промислової продукції.
2. В розгрізці перенаселених районів з метою: а) зменшення наплива безробітних в міста за рахунок скритого сільського безробіття, б) для поліпшення господарства сільського населення, що лишається на місці і в) для усунення наслідків свавільного перенаселення.

Стремління до переселення в багатьох районах України в наслідок надзвичайної аграрної перенаселеності досить значне й потреба в переселенні іноді відчувається досить гостро. Це вимагає звернути на переселення серйозну увагу, як на роботу надзвичайно актуальну, складну, на роботу, яка порушує інтереси як районів вихода, так і інтереси районів оселення й долю багатьох тисяч селянських господарств. Великі запаси лишків робочої сили в сільському господарстві, негативний вплив цих лишків на економіку районів викликають потребу частково послабити наслідки перенаселеності. Це останнє завдання примушує виявити райони перенаселеності, урахувати перспективи можливого, економічного оздоровлення й зосередити в них в першу чергу міроприємства по переселенню. В сучасній постановці переселенського питання необхідно надати широку можливість переселятись також і біднішим колам селянства. Однак, класовий підхід в переселенській справі не повинно з'ясовувати як стимулювання до переселення бідноти. З метою підвищення сільського господарства перенаселених районів доцільно переселення і заможніших кол селян, коли при цьому буде досягнутий такий розподіл земель, що їх залишають переселенці, який би забезпечив інтереси бідноти.

Окремо стояли питання в відчитному році за притягнення кочуючих циган до хліборобської праці. Було дано розпорядження місцевим земельним органам про наділення циган землею з розселенських фондів, а також був переведений облік бажаючих переселитись. Наслідку обліку по 35-ти округах дали наступне: всього циган ураховано 1 280 сімей, з них бажаючих переселитись — 476 сімей, відповідно потреби НКЗС підготовили на 28 рік площу колфонда на 510 сімей в округах: Одеській, Херсонській, Першомайській та Зінов'євській. Справа переведення циган до осідлого життя та до хліборобської праці зустрічає перешкоду в дуже скрутному становищі, в якому знаходяться бажаючі переселитись. А тому робота ця повинна бути забезпечена кредитами. Циганам, які переходять до хліборобської праці, треба надати повну норму кредиту, щоб вони мали змогу господарче осилити виділений для них фонд.

Переселення на союзні колонізаційні фонди

Союзні колонізаційні райони та їх колонізаційні можливості.

Після революції більш-менш впорядковане переселення за межі України розпочалося в 1925—26 році і провадилось як в минулому 1925—26, так і в відчитному 1926—27 році. Районами, куди провадилось переселення з України за ці 2 роки були: 1) Надволжжя — Новоузенський повіт Саратовської губернії та Пугачівський та Бузулукський повіти Самарської губ.; 2) Троїцька округа Уральської області; 3) Сибірський край і 4) Далекий Схід. В майбутньому передбачено також розпочати з України переселення до Північного Казахстану (район був. Тургайської, Акмолінської та Семіпалатинської області).

На початок планового переселення, себ-то на 1925 р. колонізаційна місткість Союзних районів за різними розрахунками визначалась приблизно в такому розмірі:

- 1) Надволжжя — 1 500 000 гкт. на 250 000 душ;
- 2) Троїцька округа Уральської області — 1 000 000 гкт. на 136 000 душ;
- 3) Колонізаційні можливості Далекого Сходу вираховуються орієнтовно в 23 800 00 гкт. фактично можливих заселити в найближчі роки і придатні до сільсько-го господарства. Ці 23 800 00 гект. що до стану можливого засвоєння поділяються так: 1) в обжитій зоні — 15 669 000 гкт., із яких придатні земель — 11 857 000 гкт.; 2) в полуобжитій зоні — 4 615 000 гкт. і 3) в необжитій зоні — 3 534 000 гкт.
- 4) Колонізаційні можливості Сибкраю, як і Д. Сходу занадто великі і вираховуються лише відносно с.-г. зони (58°—60° паралелі), що може бути втягнута в колонізаційний оборот. Приблизний розмір фонду вираховується в 90 000 000 гкт. переважно таєжних земель. В першу чергу може бути повернуто до заселення 4 міль. дес.

в обжитій зоні. Після чого дальніша колонізація Сибіру може піти в малообжитих, таєжних районах.

5) Північний Казакстан має занадто великі площі придатної для колонізації. Переселення до Казакстану поки що закрито в зв'язку з переведенням земельної реформи. Колонізаційні можливості Казакстану вираховуються в 38 міл. гект.

6) Північний Кавказ зараз закритий для переселення, має все ж таки невеликі лишки фонду, приблизно 600 тис. гект. Інші колонізаційні райони Союзу (Північ. Європ. Частини РСФРР, Якутія та інші) для українського переселення зараз не уявляють інтересу.

Як бачимо, загальний розмір земель, що їх можна в найближчі роки повернути в колонізаційний оборот дуже великі, але більша частина цієї площі вимагає попередньої культурної підготовки. В «Аграрная программа социал-демократов 1905—1097 г.» В. И. Ленін каже «между прочим очень верно, что понятие о непригодности для земледелия земель способом быстро изменяться». В цьому упевнені і досвід дореволюційного переселення. В минулому було багато спорів і вважалося за неможливе заселяти, наприклад Барабинський степ або Північні участки Амурської залізниці та багато інших районів. Життя само вирішило це питання і зробило для нас ясным те, що раніш вважалося за спірне.

Перспективи переселення на найближчі роки із УСРР

Відповідно постанови ЦВК СРР з 30/VII—26 р. всім Союзним та автономним республікам було запропоновано скласти перспективні плани переселення на 10-ти річчя. План Наркомзему УСРР по переселенню на час з 1926 по 1935, що його ухвалив Український Уряд, передбачає розмір переселення з України 2 міл. душ або 377 000 селянських господарств. План цей знаходиться на розгляді Всесоюзного Переселенського Комітету при ЦВК СРР...

Там же, ф. 1, оп. 5, спр. 447, арк. 2 зв., 12, 12 зв. Машинописна копія.

№ 33

1930 р., лютий. — Реєстраційна картка на ліквідоване куркульське господарство м. Валки Харківської округи

Харківський
Окрвиконком

Складається картка в 3 примірниках: один залишається в сільраді, один надсилається до РВК і один сільрада надсилає до Харківського Окрстатбюра зараз же після ліквідації господарства.

Реєстраційна картка № на ліквідовані куркульські господарства в 1930 р.

Округа Харківська
Сільрада Валківська

Район Валківський
Село Валки
Рапота Никифір Степанович

Прізвище, ім'я та по батькові

1. Всього в господарстві душ 5, з них жінок 4

2. Кількість душ в робочому вікові: чолов. 1, жінок 1, разом 2

3. Всього придатної землі в господарстві було 21 дес.

Орендовано землі на врожай 1929 р. — гект., в тому числі:

а) у селян —

б) держфонд на установи — гект.

Площа, що була під урожаєм 1929 р. 3 дес.

Городини всякої 0,25 дес.

Плодових садків 0,50 дес.

4. Засіяно озимини восени 1929 р. (гектарів) 0,50 дес. жита, — пшениці, 0,50 дес. разом.

Підготовлено до засіву цукрового буряку — гектарів.

5. Кількість худоби: коней робочих — , молодняка вел. рог. худоби — , робочих волів — , корів — , овець дорослих — , свиней ст. 1 року — .

6. Сільсько-господарського реманенту: плугів 1, жаток — , молотарок: кінних — , з механічним двигуном або нафтових — .
Сортировок — та інші рало та борона.

7. Скільки вуликів: а) рямкових — , б) колодки — .

8. Які має промзаклади чи торгівлю: млин Оренда парового млину в с. Огільцях, олійницю — .

9. Найом робочої сили: чи мав найманих робітників наймав,
на скільки місяців в 1929 р. наймав: на рік
а) рокових робітників — , б) строкових робітників 1.
На скільки днів наймав робітників:
а) поденних — , б) задільних — .
10. Будівлі будинок, комора, 2 хліви та клуня.
11. Загальна оцінка всього майна 907 карб. 00
12. Розмір податків, що сплачені в 1929 р.
сільгоспподатку 78 карб. 19 коп.
інших податків невідомо кому за оренду млина сплачував у Люботині
самообкладання 39 карб. 10 коп.
В якому порядку обкладено: експортному так.
13. Яка заборгованість: державі — карб., кооперації — карб.
14. Залишилося господарство тут проживати: вислано
Коли виїхало, то куди
15. Чи є в господарстві члени сім'ї, що належать:
а) до партії КП(б)У (член або кандидат)
б) до ЛКСМУ (члени або кандидати) НІ
в) в Червоній Армії
г) чи працюють на заводі та залізниці
16. Чи позбавлено господаря права голосу позбавлено.
17. Чи належить господарство до колгоспу ні.
18. Якому колгоспу чи радгоспу передані сільрадою земля та майно господарства
Валківській артлі «Червоний орач».
- Політична характеристика господарства (дається сільрадою):
а) Чи був і мав зв'язок з бандитизмом НЕ
б) Чи був хто з господарства в білих ВІДОМО
в) Чи приймав участь в повстанні проти Радвлади
г) Служив хто чи ні в поліції та жандармерії НІ
д) Чи вів підривну роботу — навмисно знищував майно колишнього
його млина в с. Огільцях.
е) Дати крім того загальну оцінку, що не вклалася в ці питання — .

Голова сільради

Секретар

[підписи]

Держархів Харківської області, ф. Р-1917, оп. 1, спр. 66, арк. 57, 57 зв. Оригінал.

№ 34

1930 р., лютий. — Рішення активу Золочівської сільради про виселення за межі України куркулів. Із протоколу засідання Золочівської сільради

Протокол

Засідання активу при Золочівській Селищній Раді від 15/II—30 р.

Присутні: Шлапак, Рябуха, Коваленкова, Лисун, Відіньова, Ковальов, Замермейер.

Головує — Рябуха.

Секретар — Замермейер.

Черга денна:

I. Ліквідація кулака як кляса.

Слухали:

I. Ліквідація кулака як кляса. Інф. т. т. Рябухи та Шлапака.

Ухвалили:

Ліквідувати та вислати за межі України таких осіб: згідно прикладених до цього списків, які винести на обговорення загальних зборів, бідноти, СОЗ'ів, Пленуму Селищної Ради, для обговорення цього питання скликати бідноту 16/II—30 р. о 3 годині дня, СОЗ'и 17/II—30 р. о 10 годині ранку, Пленум Селищної Ради 18/II—30 р. о 10 годині ранку. Для переведення цієї роботи призначити таких осіб: 1 сотня в приміщенні лікарні, Ковалев, Шкотова та Петрик, 2-га сотня в школі Плевако, Рябуха, Грабовський, 2-га сотня х. Мар'єнки в приміщенні х/ч. Олешко, 2-га сотня х. Бугаї в приміщенні СОЗ'у — Курило, 1 сотня х. Зрубанка в приміщенні СОЗ'у — Заєць, 3 сотня в Горянській школі — Шлапак, Коваленкова, 3 сотня х. Бугаї в приміщенні СОЗ'у — Лисун, Відіньова.

Голова Ради

Секретар

Рябуха

Замермейер

СПИСОК

кулаків експортників по Золочівській
Селищній Раді, які підлягають для висилки
за межі України

1. Ільченко Савелій Ярифейович
2. Коваленко Юхим Григорович
3. Гнатченко Семен Митрофанович
4. Бугай Фадей Олексійович
5. Цілюрик Іван Михайлович
6. Стогній Мосій Трохимович
7. Полумисний Яків Григорович
8. Юхно Григорій Петрович
9. Завадський Дмитрій Степанович
10. Лисянський Василь Федорович
11. Завадський Іван Митрович
12. Завадський Олексій Гнатович
13. Зельський Ягор Аристархович
14. Калашник Григорій Йосипович
15. Ільченко Іван Юхимович

Голова Ради
Секретар

Рябуха
Зомермейер

Там же, ф. Р-1952, оп. 2, спр. 3, арк. 151, 195. Оригінал.

№ 35

1930 р., лютий. — 3 протоколу загальних зборів бідноти хутора Бугаї Золочівського району Харківської округи про виселення за межі України куркулів і їх сімей

Протокол
загальних зборів бідноти х. Бугаї III сотні
Присутні

обрано до президії

Черга денна:

- I. Розгляд списків кулачівства, яких треба вислати за межі України.
- II. Розгляд списку кулаків по Золочів. селищній раді, які підлягають ліквідації як кляси.
- III. Розгляд списків по Золочів. [...] кулаків, які не підлягають ліквідації як кляси.

Слухали

Слухали інформаційну доповідь т. Лисуна про ліквідацію кулачівства як кляси та висилку їх за межі України, який зазначив, робітники, бідняки, батраки завойовали великі здобутки Жовтня і будують свою державу на соціалістичний лад, але ж щей досі на сьогоднішній день єсть у нашій державі такі люди, це кулаки, які хочуть знищити наші здобутки, вони ведуть свою нечемну агітацію серед темної бідноти проти колективізації і на кожному шагу шкодять, вони убивають наших перших активістів, аби дати тормоз колективізації, а тому зараз стоїть перед нашою країною одне питання це ліквідація кулачівства як кляси, щоб позбутися їх раз назавжди, а тому біднота повинна на цих зборах конче вирішити питання щодо ліквідації кулачівства як кляси, біднота повинна дати своє останнє слово.

Висловлювались

- 1) Ващенко зазначив, що нам треба бідноті зараз же на цих зборах вирішити, що нам треба зробити з цими ворожими кулаками, т. Ващенко зазначив...

Слухали

7. Полумисний Яків Григорович, зазначає Ващенко, потомствений кулак, мав свій керасинний склад, а також торгував великою лавкою деручи з бідноти останні копійки, до всіх завдань Радвледи відносився вороже.

Ухвалили

7. Вислати Полумисного з України як ворога Рад Влади.

Слухали

8. Юхно Григорій Петрович, потомствений кулак, а також бувший церковний староста, вживав найману працю, а також орендував багато землі бідняцької, в сучасний мент веде роботу ворожу до всіх компаній Рад Влади.

Ухвалили

Вислати Юхна з меж України як ворога Рад Влади.

Слухали

9) Завадський Дмитро Стипанович, потомственный кулак, мав 25 дисятин землі, був церковний староста, мав прикосний ліс, вживав найману працю, з батраків знущався і був старшиною волості, знущався з бідноти за подушне.

Ухвалили

9. Вислати Завадського за межі України як ворога Рад Влади.

Там же, арк. 137, 137 зв. Оригінал.

№ 36

1930 р. — Лист Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР до Шепетівського Окраземвідділу про переселення селян Шепетівської округи на Сахалін

До Шепетівського ОЗВ.

На 1929—30 поточний рік Всесоюзним Переселенчеським Комітетом надано наряда для переселення з України на острів Сахалін 100 господарств сільсько-господарського населення, з них 70 господарств з родинами і 30 господарств — без родин.

Зазначені сільсько-господарські переселенці (родинні та поодинокі) переселяються в радгоспи що організовані Сахалінським Акційним Т-вом і тому питання про об'єднання їх в колективи буде вирішено по місцю оселення.

Підбор вказаних переселенців буде провадитись спеціальними вербовниками, які виїдуть на місця та будуть провадити свою роботу в контакт з земельними органами. Ці вербовники повинні мати з собою умови що визначають обставини переселення та оселення цих переселенців на острові Сахаліні.

Переселенці, що переселятимуться за цими нарядами на острів Сахалін, користуються всіма правами та пільгами на загальних підставах, що встановлені для сільсько-господарських переселенців до інших віддалених місцевостей Далекого Сходу.

По одержанні цього Окраземвідділу належить з'ясувати з яких районів округи може бути переведено це переселення, сповістити відповідні РЗВ та не чекаючи заявок районів терміново надіслати до НКЗС свої попередні передбачення що до можливості підбору переселенців до Сахаліну з Вашої Округи та з якої кількості, аби НКЗС мав змогу встановити попередній маршрут вербовників.

Заявки районів надіслати додатково.

Керownik групи переселення (Давіденко)

Ст. інспектор (Самсонов)

3 копією згідно: Діловод РВК'у (Звозко)

До всіх сільрад Аннопольського району.

Надсилається до відома та виконання.

Завраземвідділом

Діловод

Держархів Хмельницької області, ф. Р-1219, оп. 1, спр. 67, арк. 66. Копія.

№ 37

1932 р., березня 20. — Інформація про відзначення 300-ліття з дня народження гетьмана Івана Мазепи в Бухаресті, Румунія

Свято Івана Мазепи
в Бухаресті

В неділю 20-го березня — в день трьохсотліття з дня народження Великого Гетьмана України Івана Мазепи — в Бухаресті, в помешканню Громадсько-Допомогового Комітету Української Еміграції в Румунії, відбулася урочиста академія.

Д-р В. Трепке в довій промові зробив стислу характеристику Івана Мазепи, як Українського Державника, подав біографічні відомості про нього і обкреслив значіння Івана Мазепи в українській історії.

Велич постаті Івана Мазепи підкреслюється тим фактом, що про нього та його добу знаходимо у світовій літературі цілу низку творів. Писали про нього лорд Байрон, Вольтер, Гюго, Пушкін, Мордовців, а в останні часи Богдан Лепкий, Мартель, Боршак та інші.

Але не це лише залишилося нам у спадщину по Іванові Мазепі. Нам залишилася його тверда воля по суверенності Української Держави, його патріотичний дух, те, що москвини охрестили словом: «мазепенство».

Після Д-р В. Трепке студент С. Харов'юк зачитав витяг з трільогії Богдана Лепкого, в якому малюється момент підготовки Івана Мазепи до одвертого розриву з Москвою та до союзу зі Шведським королем Карлом XII.

Дмитро Геродот підкреслює, що для нього історія не лише хроніка минулих подій, але й наука, яка має проказувати певному народові його найпевніші та найкращі шляхи у майбутнє.

Порівнюючи добу Івана Мазепи з добою Симона Петлюри, промовець знаходить в них дуже багато спільних рис.

А переходячи до поразки, яку потерпіла Україна, як в добу Івана Мазепи, так і в сучасну нам добу, в якій чимало з нас приймало найактивнішу участь, Дмитро Геродот каже, що одним з найбільших нещасть нашого далекого і близького минулого було і є брак громадської дисципліни, невміння, а може й небажання підпорядкувати себе певному авторитетові, прагнення до розвінчування своїх авторитетів і цілковите негування їх.

Шануючи мертвих, каже Дмитро Геродот, нам треба навчитися шанувати живих.

Конкретно потрібно з'активізувати наше життя на всіх його ділянках й у всіх його проявах. Зробити це можливо лише шляхом організації і спайки. Треба дбати про те, щоби від найменшої і до найвищої організації в провід, на чолі їх, висувалися найбільш талановиті, енергійні, активні і морально бездоганні люди. При висуванні їх мусимо ставити до них найсуворіші вимоги. Але ж, висунувши їх, уміймо боронити їх честь, поважати їх, а головне слухати.

Вірючи в патріотизм, у поступованню їх шукати не тих, які роз'єднують, а позитивних моментів.

Тільки цей шлях забезпечить нам в найкоротший час нашу перемогу і забезпечить Українській Суверенній Державі і соборність і розквіт.

Далі промовляв голова студентського товариства А. Козак та Г. Порохівський.

Обидва промовці розглядали соціально-економічні моменти не лише доби Івана Мазепи, але й гетьмана Богдана Хмельницького та Симона Петлюри з урядом У. Н. Р.

Коли список промовців вичерпано, др. В. Трепке сказав коротеньке кінцеве слово, в якому запропонував закінчити урочисту академію пам'яті Івана Мазепи організацією Спілки імені Мазепи в Букарешті (УСІМ).

Присутні постановили закласти філію цього товариства, централю якого заклалися в Чернівцях.

При наміченню кандидатів до Управи Букарештенської Філії, Дмитро Геродот просив зняти його кандидатуру, мотивуючи це тим, що він і без того переобтяжений громадською працею.

Таємним голосуванням до Управи Букарештенської Філії «УСІМ» обібрано таких осіб: Др. В. Трепке, полк. Гнат Порохівський, Панас Семенко, А. Козак і С. Харов'юк.

Газ. «Час», 1 квітня 1932 р.

Д. Г.

Закінчення буде.

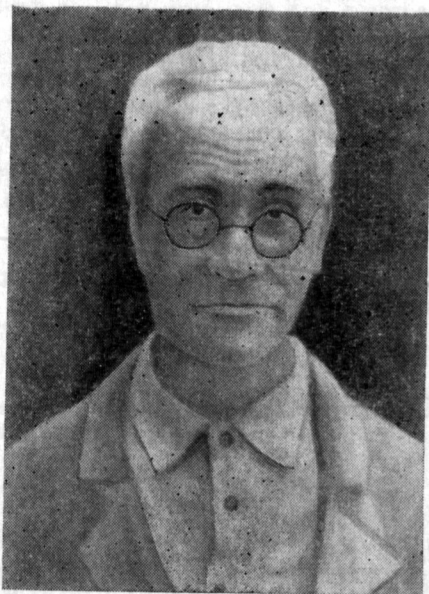
МАТЕРІАЛИ ДО СЛОВНИКА АРХІВНИХ ДІЯЧІВ

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ РЯБІНІН-СКЛЯРЕВСЬКИЙ

Редакція «Архівів України» давно збиралася започаткувати в журналі рубрику, основною метою якої є збереження й відновлення пам'яті відомих істориків-архівістів — тих з них, хто зробив значний внесок у розвиток архівної справи в Україні. До речі, за кордоном подібного роду робота (природно, щодо фахівців своєї країни) ведеться вже багато років. У Польщі, зокрема, навіть видана праця, де вміщені відомості про значну кількість польських архівних діячів і яка охоплює період з 1918 по 1984 рр.

Відкриваючи нову рубрику і вміщуючи в ній біографічні дані на репресованого в 1937 р. Олександра Олександровича Рябініна-Скляревського, ми висловлюємо надію, що ця ініціатива буде підтримана як працівниками державних архівів, так і Спілкою архівістів України, а зібрані ними матеріали ляжуть в основу біографічного словника архівістів.

Енциклопедична форма подачі довідок не виключає, звичайно, публікації й інших, більш широких матеріалів — статей, спогадів, документів — про особливо визначні постаті на нашій архівній ниві.

Олександр Олександрович Рябінін-Скляревський. Народився 11 травня 1878 р. у м. Києві в сім'ї дрібного чиновника О. Ф. Рябініна. Історичні праці підписував як Рябінін-Скляревський (друге прізвище належить його дружині). У 1907 р. закінчив петербурзьку Академію Генерального штабу, а в 1910 р. навчався у Археологічному інституті, набувши професію військового педагога-історика. До 1914 р. викладав

у воєнно-учбових закладах. З початком першої світової війни був мобілізований до армії, потім — брав участь у громадянській війні. Протягом 1920—1923 рр. працював у Військово-історичній комісії в Москві. З 1921 р. співробітничав з архівними установами Одеси, а згодом став постійним науковим працівником обласного історичного архіву. В 1931 р. був вперше заарештований і звільнений без пред'явлення звинувачення.

Рябініну-Скляревському належить велика кількість історичних статей і праць: «Милиціонная армия в современном государстве», М., 1921 р., «Ясское совещание», «Оккупация Бессарабии», «Советы рабочих депутатов», «Тайные общества в эпоху декабристов», «Рух декабристів» (1925—1926 рр.), «Запорізькі бунти Дунайців 1771—1774 рр. і початок Задунайського Коша», «Одеська громада 1870-х років», «Київська громада 1870-х рр.», «З революційного українського руху 1870—1880-х років», «З життя Одеської громади 1880-х років» та ін. Рябінін-Скляревський підготував до друку Опис Архіву Коша Запорозької Січі, виданий у 1931 р.

Наказом директора Одеського облістархіву від 28 грудня 1937 р. О. О. Рябінін-Скляревський був звільнений з роботи з 25 грудня: «Підстава — арешт». Подальша доля О. О. Рябініна-Скляревського поки що невідома.

Використані матеріали: Держархів Одеської області, ф. Р-1142, оп. 1-л, спр. 149, 193; ф. Р-100, оп. 1, спр. 86; Архів Запорізької Січі. Опис матеріалів. К., 1931; «Україна», кн. 5, 1926; кн. 1—2, 4, 1927; «За сто літ», кн. 4, 1929.

Л. З. ГІСЦОВА,
директор ЦДІАК України

ІНФОРМАЦІЯ

Київ. У Будинку літераторів відбувся вечір, присвячений 90-літньому ювілею українського драматурга, прозаїка В. Минка; його відкрив письменник Д. Міщенко. Слово про митця виголосив літературознавець, професор Д. Шлапак, спогадами про ювіляра поділилися драматург і поет В. Бойко, поет О. Жолдак, прозаїк В. Козаченко, поети В. Юхимович та О. Ющенко. Виступили також письменник В. Гамац, земляк В. Минка, та О. Панч-Рилєєва, дочка письменника П. Панча.

Старший науковий співробітник Архіву-музею літератури і мистецтва України В. Шепелюк ознайомив присутніх із складом документів, які зосереджені в особовому фонді В. Минка. Присутні на вечорі із зацікавленістю прослухали уривки з щоденника В. Минка воєнної доби: «...Могили. Напилися води з Дніпра. Який він тут

вузький, ніяк не схожий на наш широкий український Дніпро... У Гродно, в кріпості, знайшли замурованих з єврейських родин. Вони замурували себе самі, коли прийшли німці. Всі живі».

Уривки з повісті «Моя Минківка» прочитала майстер художнього слова Н. Бузицька. На вечорі виступив бандурист Б. Островський. Працівники архіву-музею підготували до вечора виставку, присвячену життєвому і творчому шляху ювіляра. Особливу увагу привернули на ній автографи творів В. Минка — п'єси «Не називаючи прізвищ», автобіографічної повісті «Моя Минківка», щоденника воєнних років «Другий Білоруський фронт». Серед експонатів було й чимало ілюстративних матеріалів про життя і творчий шлях письменника, портрети, фотографії тощо.

В. І. ВЕРВЕС

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

«ШКІДНИЦТВО РІЗНИХ НАЦІЙ...» (НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ НА УКРАЇНІ У 1920—30-х РОКАХ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ЦДАГО УКРАЇНИ)

Політична лексика радянсько-партійного керівництва 20-х, а особливо 30-х років, рясніла найрізноманітнішими епітетами, покликаними, на думку їх авторів, якомога різкіше й «точніше» характеризувати тих, хто побутував під збірною назвою «вороги народу». Серед них були: «контрреволюціонери», «шпигуни», «диверсанти», «троцькісти», «гнилі» та «ліберальствующі» елементи, а також «націоналісти», «сіоністи», «бундівці», «націонал-ухильники», «фашисти» тощо. Пролунало й про «шкідництво різних націй». Цю фразу було почуто на XIII з'їзді КП(б)У (травень—червень 1937 р.) від одного з видних тоді партійних і державних діячів України О. Г. Шліхтера; нею було ознаменовано новий виток репресій. Тепер уже звинувачення у шкідництві було пред'явлено не окремим «контрреволюціонерам» та «націоналістам» (як це звичайно практикувалося), а цілим націям.

Зміни, що відбулися в нашому суспільстві, дали змогу дослідити архівні документи, доступ до яких до недавнього часу був досить обмеженим. Це стосується і великої кількості документів з питань національної політики, що здійснювалась на Україні у 1920—30-х рр.

Дана стаття ставить за мету привернути увагу дослідників до ряду документів партійних і радянських органів, у першу чергу не опублікованих раніше матеріалів Політбюро, Оргбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У, що дають змогу простежити процес згортання роботи по забезпеченню національно-культурних та інших інтересів національних меншин, що проживали на території України.

Слід відзначити, що в 1920-х роках у республіці існували непогані умови щодо культурного розвою національних меншин. Цього було досягнуто за рахунок здійснення національного районування, підготовки національних кадрів, створення відповідних навчальних закладів, випуску літератури російською, польською, єврейською, німецькою та іншими мовами. Активно діяли і радянські органи — Відділ національних меншостей НКВС, Центральна Комісія у справах національних меншостей при ВУЦВК та Рада національних меншостей Наркомату освіти, що сприяли забезпеченню інтересів різних національних груп. Ці та інші кроки, що були зроблені за ініціативою радянських і партійних органів, виявились життєвими і в основному виправдали себе.

Проте поступово, наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. у національній політиці сталися різкі зміни. В цей період остаточно сформувалася адміністративно-командна система і в умовах тоталітарного режиму не було місця для розвитку національних культур. До того ж, треба було мати бодай формальну зачіпку для побиття інтелігенції, яка викликала у сталінського оточення просто-таки генетичний страх. Першим кроком до розгортання масових антиінтелігентських репресій на Україні стало «розкриття» у 1926—1928 рр. так званих українських «націоналістичних ухилів» О. Я. Шумського («шумськізм»), М. Хвильо-

вого («хвильовизм») та М. О. Скрипника («скрипниковщина») (1933 р.). Після приїзду до республіки ставлеників Й. В. Сталіна — П. П. Постишева, В. А. Балицького* та М. М. Попова — «розкриття» українських «націонал-ухильників» стало супроводжуватися репресіями по відношенню до «фашистів» — представників національних меншин. Так, у резолюції Об'єднаного пленуму ЦК та ЦКК КП(б)У «Підсумки й найближчі завдання проведення національної політики на Україні» (листопад 1933 р.) поряд із критикою «націоналістичного ухилу» М. О. Скрипника стверджувалося, що «послаблення більшовицької пильності партійних організацій у роботі серед трудящих національних меншостей, особливо серед польської та німецької людності призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін. польськими й німецькими фашистськими елементами, що деякі з них навіть пролізли у партію» («Партробітник України», 1933, № 16, с. 35).

До «класово-ворожих» елементів, наприклад, були беззастережно віднесені 9,5 % учителів України, а в ряді районів Одеської й Вінницької областей та по прикордонних районах «засміченість» педагогів «ворожими елементами» визначалася в 30—40 %. Щодо результатів «чистки» навчальних закладів від усіляких «елементів» нарком освіти В. П. Затонський заявив на листопадовому (1933 р.) пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У: «З 29 директорів педінститутів за час мого перебування в Наркоматі 11 чоловік знято з роботи, виключено з партії, більшість заарештовано... Ви самі тепер підрахуйте, який тут відсоток амортизації... Ми маємо факти, коли в деяких інститутах, як, наприклад, в інституті польської культури (Київському. — *авт.*) залишився не заарештованим тільки один комуніст. Весь склад інституту від директора до судомойки був підібраний цілком «одностайно». Серед них дехто мав партквиток у кишені, дехто не мав, але всі вони були членами контрреволюційної організації» (Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 59 зв. Далі назва архіву і номер фонду не вказуватимуться, оскільки усюди посилення тільки на них).

Переслідування інтелігенції було жорстким. Між тим, на думку ініціаторів та організаторів репресій, партійні й радянські органи на місцях не проявляли достатньої активності у цій справі.

У результаті 19 квітня 1934 р. Оргбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про виконання постанови Листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У і Політбюро ЦК КП(б)У з 13. XII. 1933 р. «Про кадри шкіл нацменшостей» (оп. 7, спр. 345, арк. 7). Оргбюро ЦК відзначило, що обласні партійні комітети, особливо Київський та Вінницький, «не зрозуміли того, яке місце в планах контрреволюційної роботи ворога на Україні займає ставка на виховання в польських та німецьких школах молодого покоління в антирадянському дусі» (там же, арк. 36). У постанові безпідставно стверджувалося, що діяльність ряду польських шкіл «грала на руку» тим польським «буржуазно-націоналістичним фашистським елементам», які начебто ставили собі за мету здійснення насильницької «полонізації» українського населення (там же). Було запропоновано «провести по областях всебічну перевірку всіх польських та німецьких шкіл, переглянути кадри вчителів та завідуючих цими школами, кадрів піонервожатих, перевірити стан викладання в цих школах суспільствознавства, історії та географії та переглянути книжковий фонд шкільних бібліотек» (там же).

* Постановою ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. П. П. Постишева було призначено другим секретарем ЦК КП(б)У. Водночас він залишався секретарем ЦК ВКП(б). В. А. Балицький очолив республіканське ДПУ.

Здійснення «перевірок» покладалося на спеціальні комісії, до складу яких входили представники обласних партійних комітетів, Наркомату освіти і, що характерно, працівники ДПУ. Згідно з відповідною постановою суттєва роль у справі викорінення «шкідницької» діяльності відводилась комсомольським організаціям. Комісіям було запропоновано до 1 червня (тобто менше, ніж за два місяці) «переглянути район за районом, школу за школою» і в разі встановлення «фактів засміченості» шкіл «антирадянськими елементами» — вжити «конкретних» заходів (там же, арк. 36—37).

Щоправда, поряд з огульними звинуваченнями на адресу поляків та німців у постанові пропонувалися подальші практичні кроки щодо підготовки національних педагогічних кадрів, навчання представників польського та німецького населення в учбових закладах рідною мовою. Зокрема, передбачалося відкрити курси з підготовки педагогів для роботи в навчальних закладах, що здійснюють викладання німецькою мовою при Хортицькому (німецькому) педагогічному технікумі та Одеському педагогічному інституті; польською мовою — при Київському (польському) педагогічному інституті, а також здійснити ряд інших заходів.

Заклики до боротьби з «контрреволюціонерами» звучали і в інших документах, прийнятих ЦК КП(б)У: «Про роботу Інституту Червоної Професури» (постанова Оргбюро ЦК КП(б)У від 19 квітня 1934 р., оп. 7, спр. 345, арк. 2, 14—16), «Про контрреволюційну роботу рештків націоналістів і троцькістів та допомогу їм з боку гнилих і ліберальствуючих елементів» (постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р., оп. 6, спр. 341, арк. 83, 87), «Про практичні заходи, що пов'язані з постановою ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. «Про контрреволюційну роботу рештків націоналістів і троцькістів та допомогу їм з боку гнилих і ліберальствуючих елементів» (постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 11 листопада 1934 р.) (там же, арк. 104, 105) та ін. У цих постановах зазначалось, що керівництво ВУАМЛІН, Інституту Червоної Професури, Харківського університету, Луганського інституту народної освіти не виявляють належної «більшовицької мильності» по відношенню до контрреволюційного блоку націоналістів і троцькістів» (там же, арк. 87), і, як результат, пропонувалося «негайно переглянути» викладацько-аспірантський склад і учбово-адміністративний персонал названих інститутів.

Документи архіву свідчать про те, що після серії «заборонних» постанов ЦК КП(б)У у 1933—1934 рр. згортання роботи серед нацменшин стало здійснюватися по всіх напрямках. Закривалися учбові заклади та наукові установи; національні газети та журнали були переведені на українську або російську мову. Так, 15 лютого 1935 р. Секретаріат ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про перевірку складу студентів польських педтехнікумів в Києві і Проскуріві». Секретаріат ЦК доручив Культпропу ЦК КП(б)У разом із Наркоматом освіти протягом декади «перевірити» студентський склад цих технікумів та «відсіяти *чужу** частину, яка не встигає академічно», а після перевірки — ліквідувати Проскурівський польський педтехнікум і перевести студентів технікуму, *що залишилися*, до Київського польського педтехнікуму» (оп. 7, спр. 382, арк. 34.)

У постанові Секретаріату ЦК КП(б)У від 7 квітня 1935 р. пролунали грізні ноти щодо Хортицького німецького машинобудівного технікуму. Зазначалось, що при потуранні міськпарткому викладацький та

* Тут і далі курсив автора.

студентський склад виявився «засміченим» елементами, які «безперешкодно протягом тривалого часу проводили у технікумі фашистську пропаганду» (там же, арк. 125). Далі в постанові говорилось: «Зважаючи на те, що в існуванні спеціального німецького технікуму... немає потреби, а також враховуючи, що технікум зовсім не забезпечений викладовським складом, приміщеннями і лабораторіями,— технікум ліквідувати». Студентів цього навчального закладу «після пильної перевірки» розмістили в інших машинобудівних технікумах області (там же). Як видно з тексту постанови, «фашистська пропаганда» та «засміченість» ворожими елементами були всього лише зачіпкою, за якою було небажання певних кіл радянсько-партійного керівництва терпіти існування навчального закладу, де здійснювалася підготовка національних кадрів німецькою мовою. Приклад із Хортицьким машинобудівним технікумом характерний і є одним з численних кроків, здійснюваних владою для згортання роботи серед національних меншин, що проживали на Україні.

Певним контрастом вищезгаданим рішенням ЦК КП(б)У була постанова «Про набір на польський відділ Київської Комуністичної Сільськогосподарської школи імені т. Косіора», яку прийняв Секретаріат ЦК КП(б)У 4 липня 1935 р. У ній ставилося завдання організувати при сільськогосподарській школі польський відділ, де б навчалися 25 студентів. ЦК зобов'язав Київський та Вінницький обкоми КП(б)У протягом липня здійснити підбір відповідних кандидатур для навчання на курсах «з числа перевірених членів партії — поляків» (оп. 7, спр. 384, арк. 6). Однак уже за кілька тижнів, ніби виправляючи припущену помилку, Секретаріат ЦК КП(б)У приймає постанову «Про польський відділ Київської Комуністичної сільгоспшколи ім. т. Косіора» (29 липня 1935 р.), у якій без будь-яких пояснень наказувалося відмінити попередню постанову, а також «вважати за недоцільне далі існування польського відділу при Комсільгоспшколі ім. Косіора», і, як результат, ліквідувати його (там же, арк. 129).

Перелік документів, на основі яких закривалися навчальні заклади, що здійснювали підготовку мовами національних меншин, можна продовжити. Так, протягом засідання 20 березня 1935 р. ЦК КП(б)У прийняв постанови: «Про польський робітфак у Бердичеві», «Про польський сектор при Харківському Педінституті», «Про польський сектор при газетному технікумі в Харкові» (там же, спр. 382, арк. 89); 4 липня 1935 р. — «Про польський сектор Українського театрального інституту», «Прохання Одеського Обкому КП(б)У про ліквідацію німецького відділу обласної комуністичної сільгоспшколи» (там же, спр. 384, арк. 27, 133); 20 вересня 1935 р. було прийнято рішення «Про польський сектор Київського медтехнікуму» (там же, спр. 375, арк. 215).

Періодичні чистки партійних рядів, нагнітання психозу пошуку та викриття «ворожих елементів» не могли не відбитися на долях співробітників радянських і партійних органів, які працювали у національних адміністративно-територіальних одиницях. Звичайно, «чистки» та усякого роду «перевірки» охоплювали всі райони України, проте якнайретельніше вони здійснювалися у районах компактного проживання національних меншин. Відзначимо, що вже сама наявність у місцях «перевірок» національних районів або ж рад викликала в організаторів «чисток» надмірну «увагу» та прояви особливої «пильності». Так, при обговоренні питання про «чистку» партії на червневому (1933 р.) пленумі ЦК КП(б)У Д. З. Мануїльський, висловлюючись за «сувору лінію» під час її проведення, відзначив, що «по Київській області слід врахувати

й ту обстановку*, що ми маємо тут національні райони, де слід дуже серйозно й ретельно проводити чистку...» (там же, оп. 1, спр. 413, арк. 64).

Як наслідок, Мархлевський польський національний район, згідно з виступом П. П. Постишева на січневому (1935 р.) пленумі ЦК КП(б)У, перевіряли «разів зо три» й виключили з партії 46,6 % усього складу партійної організації, тоді як у цілому по прикордонних районах Київської області ця цифра була набагато нижчою — 28,2 % (там же, спр. 472, арк. 62).

Серед делегатів пленуму, що «викривали» підривну діяльність польських та німецьких «фашистів», варто виділити виступ В. А. Балицького, який заявив з повним «знанням» справи, що «на Україні ми передусім зустрічаємось з фашизмом польським і німецьким» (там же, арк. 69). Щодо «польського» фашизму, Всеволод Аполонович назвав кількох колишніх співробітників Польського бюро ЦК КП(б)У, працівників партійних і радянських органів, «розкритих» як агентів «Польської організації військової» («ПОВ») та які «зізналися» у своїй підривній діяльності. Він зазначив, що деякі члени «ПОВ», діючи конспіративно, «свою роботу поки що намагалися розгорнути на культурному фронті через польську пресу, театр, польські вузи» (там же).

ЦДАГО України містить і матеріали про розформування національних адміністративно-територіальних одиниць. Так, 23 листопада 1934 р. Політбюро ЦК КП(б)У підтримало постанову Вінницького обкому КП(б)У про реорганізацію 18 польських сільрад в українські (там же, оп. 6, спр. 341, арк. 144). Місяцем пізніше було розглянуто аналогічну «пропозицію» парторганізацій Київської області (там же, арк. 192). У 1935 р. розформували Мархлевський (польський) та Пулинський (німецький) національні райони (там же, спр. 375, арк. 132). Національні адміністративно-територіальні одиниці не тільки розформовувались, а й перейменовувались, щоб не лишилося навіть згадки про їх існування. Так, частина сільрад Мархлевського (польського) і Пулинського (німецького) районів передавались до складу адміністративної одиниці (району) з центром Пулино, що був перейменований на Червоноармійськ (спр. 375, арк. 132). З частини сільрад Мархлевського району на Житомирщині створювався новий Щорський район. Місто Мархлевськ перейменовувалось відповідно на Щорс (спр. 509, арк. 55, 56). Аналогічна доля спіткала й багато інших національних адміністративно-територіальних одиниць.

Архівні документи дають змогу простежити згортання й інших форм роботи по забезпеченню національно-культурних інтересів національних меншин, зокрема реорганізацію національних театрів та музеїв, скорочення видавничої діяльності та ін. Так, 15 лютого 1935 р. Секретаріат ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про реорганізацію сітки районних польських газет», на базі якої під виглядом відсутності достатньої кількості читачів перестали існувати польські газети Шепетівського, Полонського й Бердичівського районів Вінницької області, а також Олевського, Коростенського, Новоград-Волинського, Баранівського й Житомирського районів Київської області (там же, оп. 7, спр. 382, арк. 21). У зв'язку з «недостатньою кваліфікацією» кадрів у районах пропонувалося ліквідувати польські газети у Волочиську, Славуті, Заславі, Проскурові, Городках і Ємільчино (там же, спр. 384, арк. 146). Така зачіпка сподобалася, і незабаром (14 квітня 1938 р.) Політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову «Про польський театр», де відзначалося, що «дер-

* Так в оригіналі.

жавний польський театр в м. Києві має обмежену базу польського глядача, дає вистави низької ідейно-художньої якості і протягом 7-річного існування, як національний театр, себе не виправдав» (оп. 6, спр. 463, арк. 51—52).

15 лютого 1935 р. Секретаріат ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про видавництво «Укрдержнацменвидав», де «констатував», що видавництво засмічене «антирадянськими елементами, членами «УВО» та «ПОВ», «німецькими фашистами», «єврейськими націоналістами» (оп. 7, спр. 382, арк. 23). Одне із звинувачень, адресованих керівництву «Укрдержнацменвидаву», полягало в тому, що до плану редпідготовки на 1934 та 1935 рр. вони включили книги Зінов'єва та Каменєва. Внаслідок цього директор видавництва, редактор єврейської газети «Дер Штерн» та редактор єврейської секції видавництва були виключені з партії. Не задовольнившись цим, ЦК КП(б)У ухвалив «уважно перевірити весь склад працівників нацменвидавництв та очистити їх від чужих елементів» (там же).

Характеризуючи процеси, пов'язані з деформацією політики в галузі національних відносин, звернімо увагу на таке. Найбільше число постанов Політбюро, Оргбюро та Секретаріату ЦК КП(б)У, на базі яких згорталися різні форми роботи серед національних меншин, припадає на 1933—1937 рр. За цей час, згідно з далеко не повними даними, було прийнято 28 таких постанов, що різко контрастує з попереднім періодом, оскільки протягом 1929—1932 рр. вийшло усього 5 «заборонних» ухвал, а до 1928 р. їх практично не було. Разом з тим, слід відзначити, що і в середині 30-х років приймалися рішення й позитивного характеру, спрямовані на забезпечення роботи національних навчальних закладів, театрів, розвиток художньої самодіяльності серед національних меншин. Можна згадати, наприклад, постанову Секретаріату ЦК КП(б)У «Про устаткування новозбудованого учбового приміщення та гуртожитку Польського педагогічного інституту в Києві» (4 липня 1935 р.), постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про будівництво єврейського театру у м. Києві» (17 серпня 1935 р.) та «Про організацію ансамблю польської народної пісні й танцю» (29 червня 1936 р.). Згідно з останньою постановою, на організацію ансамблю передбачалося асигнувати 100 тис. крб. із резервного фонду РНК УСРР (оп. 7, спр. 384, арк. 27; оп. 6, спр. 375, арк. 131, 153; спр. 408, арк. 224).

Заслуговує на увагу такий факт: якщо у «заборонних» ухвалях партійних органів, прийнятих у середині 30-х років, ще подекуди робилися спроби обґрунтувати причини ліквідації навчальних закладів, національних адміністративно-територіальних одиниць, національних газет, журналів, театрів тощо, то в наступні роки в більшості випадків їх змінили дедалі різкіші за формою й абсурдніші за змістом огульні звинувачення німців, поляків, а також представників інших національних груп у шкідництві та контрреволюційній діяльності. Так, виступаючи на січневому (1937 р.) пленумі ЦК КП(б)У, кандидат у члени Політбюро ЦК КП(б)У С. А. Саркісов зазначав, що, якщо по відношенню до «троцькістів» припускалися «малої пильності», то в «питанні розкриття німців-фашистів проведено велику роботу, німці, які перепліталися з фашистами, розставили свої тенета по великих електростанціях (Донбасу — авт.)... Я гадаю, що ми тут повинні піти сміливіше по лінії вислання багатьох німців із Донбасу. Вони нам не потрібні. Наші люди, господарники обійдуться без них. Пора. Скільки років, як вони засіли у Донбасі. Треба вислати німців... Звичайно, можуть бути винятки, проте, як правило, від них треба звільнитися» (оп. 1, спр. 517, арк. 132—133).

Подібною точки зору дотримувалися у своїх виступах й делегати XIII з'їзду КП(б)У (травень—червень 1937 р.). Так, О. Г. Шліхтер заявив: «Подальші роботи, які проводяться Українським відділом Союзнафти і Укргеологтрестом по розвідуванню промислової нафти, не можуть вважатися задовільними, і з досить простої причини. Звичайно, «шкідництво різних націй» не могло лишити без уваги, без боротьби такого епізоду, як перетворення України в нафтову Україну. Шкідництво йшло із самого початку» (спр. 489, арк. 74). Слід нагадати, що з фрази О. Г. Шліхтера про «шкідництво різних націй» ми й почали розгляд питання про згортання роботи серед національних меншин у республіці.

«Логічним» наслідком звинувачень у «шкідництві» були запеклі репресії по відношенню як до окремих представників, так і цілих національних груп, що населяли Україну. У зв'язку з цим зазначимо, що остаточне розформування національних адміністративно-територіальних одиниць, а також згортання різних форм роботи серед національних меншин, як свідчать документи ЦДАГО України, відбулося в 1938—1939 рр. 16 лютого 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради», у якій визнавалось «недоцільним подальше існування як особливих національних районів, так і сільрад» (оп. 6, спр. 462, арк. 62). У березні наступного року керівний партійний орган остаточно припинив функціонування національного районування в республіці; було прийнято постанову «Про ліквідацію і перетворення штучно утворених національних районів і сільрад» (там же, спр. 509, арк. 18). У додатках до постанови, що носили назви «Розподіл сільрад районів, що ліквідуються, по інших районах» і «Список сільрад, що включаються до складу створюваних районів» (там же, спр. 509, арк. 82, 83) було наведено перелік заново створюваних, таких, що реорганізуються і ліквідуються, адміністративно-територіальних одиниць. Але цього було замало — адже продовжували діяти національні школи. 10 квітня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про реорганізацію національних шкіл України», де зазначалося: «Перевіркою встановлено, що вороги народу троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особливі національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх на вогнища буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей» (оп. 6, спр. 463, арк. 2—3). У постанові також безпідставно стверджувалося, що «практика насадження національних шкіл завдала величезну шкоду справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості приобщатись до радянської культури і науки, не давала можливість надалі набувати освіти в технікумах, вищих навчальних закладах» (там же, арк. 3). Подальше існування національних шкіл було визнано недоцільним і шкідливим.

Питання реорганізації національних навчальних закладів обговорювалося й на XIV з'їзді КП(б)У (червень 1938 р.). Виступаючи із звітною доповіддю ЦК з'їздові партії, перший секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов зауважив: «Польсько-німецькі агенти, буржуазні націоналісти насаджували так звані національні школи... У більшості випадків під виглядом національних польських, німецьких, шведських та ін. шкіл вороги створювали кубла для проведення контрреволюційної роботи» (оп. 1, спр. 548, арк. 63, 64). Така сама «позиція» містилася й у виступі другого секретаря ЦК М. О. Бурмистенка, який заявив: «Реорганізація особливих національних шкіл у школи звичай-

ного типу — це і є ліквідація наслідків шкідництва...» (там же, арк. 467).

На з'їзді наголошувалося, що «вороги народу» (цього разу звинувачення у шкідницькій діяльності були адресовані В. П. Затонському, П. П. Любченку та іншим «польсько-німецьким агентам» та «буржуазно-націоналістичним елементам») штучним насадженням національних шкіл намагалися зневажати національно-культурні інтереси як українського народу, так і національних меншин, що проживають на території республіки. М. С. Хрущов стверджував, що «націоналісти» (тут, очевидно, малося на увазі — представники національних меншин — *авт.*) знаходили якісь корені спорідненості українців з поляками і гнали (їх — *авт.*) буквально силою до польських, німецьких, болгарських шкіл (там же, арк. 65). За подібними заявами чітко простежується думка про те, що українське населення піддавалося начебто колонізації, онімеченню та іншим формам масової насильницької асиміляції.

«Захистивши» українців від розгулу «ворогів» і «націоналістів», Микита Сергійович висловився і за збереження національно-культурних інтересів національних меншин, зокрема, євреїв, яких, згідно з його виступом, «вороги» насильно тягнули у єврейські школи. «Це робилося для того, щоб озлобити населення, а також... створити свої ворожі кубла. Потрібно створити таку ситуацію, щоб батьки могли віддавати свою дитину в ту школу, в яку вони хочуть» (оп. 1, спр. 548, арк. 65), забуваючи при цьому, що ліквідувавши польські, німецькі, єврейські і інші школи, громадяни республіки зможуть направити своїх дітей тільки в ті школи, що залишилися, тобто з українською або російською мовою навчання.

Гнівню засуджували делегати з'їзду «ворогів» у зв'язку з «націоналістичними проявами», які мали місце по відношенню до російського населення. М. С. Хрущов заявив, що «вороги робили все, щоб витравити російську школу із України, щоб витравити російську мову на Україні... Вони робили все для того, щоб відірвати український народ від братнього російського народу» (там же). Правда, з аргументацією у Микити Сергійовича вийшла деяка плутанина. Так, у звітній доповіді відмічалося, що «вороги народу зробили свою підлу справу і в галузі друку. Вони створювали польські, німецькі й інші газети і повністю вигнали російські газети. На Україні *не було жодної* російської газети, тоді як російського населення на Україні — декілька мільйонів чоловік» (там же, арк. 98, 99). Але, разом з тим, виходячи з попереднього тексту виступу, М. С. Хрущов стверджував, що на Україні з 1215 республіканських, обласних, районних, міських багатотиражних газет 885 виходило українською мовою, 304 — російською, 8 — молдавською, 7 — єврейською.

Після XIV з'їзду КП(б)У 7 липня 1938 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про реорганізацію особих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особих національних відділів і класів у школах, технікумах і вузах УРСР», а також додаток до цієї постанови — «План реорганізації особих національних початкових, неповних середніх та середніх шкіл УРСР» (оп. 6, спр. 465, арк. 9, 61—63). Цим Політбюро ЦК затвердило запропонований Раднаркомом України план реорганізації національних учбових закладів України. Передбачалося реорганізувати 888 національних шкіл, де навчалися 94764 учні. З них 122 національні школи зливалися з російсько- або україномовними школами, а решта — реорганізовувалася в такі школи.

Ліквідація навчальних закладів, реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць, скорочення видавничої діяльності мовами національних меншин, супроводжувані моральною й політичною травлею, арештами, насильницькими переселеннями з місць компактного проживання та іншими формами масових репресій, на багато років перервали нормальний національний розвиток, деформували свідомість та скалічили долі мільйонів людей різних національностей, що жили на терені України.

Формуючи демократичне правове суспільство, ми повинні засвоїти страшний урок минулого, звичайно ж, не тільки для того, щоб ще раз піддати анафемі тоталітарний режим. Уважне вивчення того, що відбувалося в 1920—30-х рр. (як негативних процесів, так і наявного позитивного досвіду у сфері національних відносин), дозволить не припуститися можливих помилок під час проведення сучасної національної політики, сприятиме гармонізації міжнаціональних відносин, забезпеченню вільного розвитку всіх національних груп, які проживають нині на території Української держави.

Б. В. ЧИРКО,
кандидат історичних наук

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК У 1918—1927 рр.

До утаємнених сторінок сучасної вітчизняної історії довгий час належали документи, пов'язані із заснуванням у 1918 р., в період гетьманщини, Української Академії наук (далі — УАН) та діяльністю в перше десятиріччя її існування багатьох провідних учених, які в 30-ті роки стали жертвами сталінських репресій. Нині до цих документів нарешті можна звернутися, і на базі різноманітних джерел, що зберігаються в центральних державних архівах, архіві РАН, Центральному науковому архіві та відомчих архівах системи Академії наук України, рукописних відділах Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН України у Києві та Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові, періодичної преси, статистичних матеріалів та наукової літератури спробувати реконструювати об'єктивну картину.

Мета даної статті — ознайомити дослідників лише з деякою частиною фондів і документів ЦДАВО України, у яких найбільш систематично й докладно відбилися факти історії створення й діяльності Академії наук України за період з 1918 по 1927 рр.

До таких фондів належать: «Міністерство народної освіти та мистецтва Української держави» (ф. 2201), «Рада Народних Комісарів України» (ф. 2), «Народний комісаріат освіти України» (ф. 166), «Уповноважений комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УРСР» (ф. 331).

У першому з цих фондів є цікаві листи міністра народної освіти та мистецтва Української держави М. П. Василенка до В. І. Вернадського, Д. І. Багалія, М. І. Петрова, гетьмана П. П. Скоропадського з питань заснування УАН та її установ (оп. 1, спр. 1, 7, 135). Для вирішення установчих питань при Міністерстві було утворено відповідні комісії, про роботу яких можуть розповісти журнали засідань (оп. 1, спр. 135; оп. 2, спр. 7).

14 листопада 1918 р. Рада Міністрів Української держави прийняла Закон № 710, затверджений гетьманом П. П. Скоропадським, — «Про

заснування Української Академії наук у м. Києві», а також Статут і штати новоствореної Української Академії наук, що теж відклалися у фонді 2201.

Закон встановлював:

«§ 1. Ухвалити докладені до цього Статут та Штати Української Академії наук у м. Києві та її установ, і закон цей втілити в життя з 1-го листопада 1918 р.

§ 2. З-поміж перелічених у Статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, витворюються в біжучому році: Фізичний Інститут, Геодезичний Інститут, Лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний Сад, Акліматизаційний Сад, Демографічний Інститут, Інститут для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України.

§ 3. Академії наук дається доручення розробити й подати на затвердження законодавчим порядком штати та обрахунок слов'янського класу при Історично-філологічному відділі Академії згідно з приміткою третьою § 6 Статуту Академії.

§ 4. Всі інші установи, як перелічено в статуті Академії, закладаються у виробленій нею послідовності. При тому їх діяльність зазначається **статутом, що його вона сама затверджує**, а штати подаються до Академії на затвердження встановленим порядком.

§ 5. Первісний склад Академії становлять 12 академіків, що на подання од Міністерства народної освіти та мистецтва призначає Пан Гетьман, по 4 на кожен Відділ, з-посеред таких осіб, яким місце їх побуту дає змогу негайно приступити до діяльності в Києві. Ці 12 академіків творять Спільне Зібрання та відділи Академії наук.

§ 6. Складені так Спільне Зібрання та три зібрання відділів Академії наук негайно приступають до обрання з-поміж себе Голови-Президента Академії, її неодмінного секретаря та всіх інших виборчих осіб, показаних Статутом. Перше Спільне Зібрання Академії та перше Зібрання Відділів скликають найстаріші літами Академіки і вони ж на тих зібраннях головуєть і подають на затвердження вибраних на них службових осіб Академії, згідно з порядком, показаним у Статуті; ці перші зібрання скликають тільки для обрання службових осіб.

§ 7. Коли Пан Гетьман затвердить Голову-Президента Академії, її неодмінного секретаря та інших службових осіб, котрі показано у статуті, тоді Спільне зібрання та зібрання відділів вважаються організованими та й можуть скликатися порядком, що показано в Статуті, приступити до обрання дальших академіків, та до вирішення других справ, які підлягають їхньому віданню.

§ 8. Уповноваження обраного таким способом Голови-Президента Академії та її неодмінного секретаря мають силу аж доки число академіків у Спільному зібранні не досягне 24: тоді призначаються нові вибори Голови-Президента та неодмінного секретаря, згідно з статутом Академії, на трьохріччя. Так само перші голови відділів затверджують свої уповноваження тільки тоді, доки число академіків на відділах історико-філологічних наук — семеро академіків; на відділі фізико-математичних наук — десятеро академіків і на відділі соціальних наук — семеро академіків.

§ 9. Надати Академії право визначити обрахунковим порядком ті суми, що потрібні кожного року на господарські та організаційні трати, та внести їх на затвердження встановленим у статуті порядком, аж доки Академія наук організується і буде спромога ввести господарські штати в обрахунок» (оп. 1, спр. 135, арк. 19—21).

Значну групу документів становлять розроблені згідно з § 2 «За-

кону» штати наукових закладів при УАН: Фізичного Інституту, Геодезичного Інституту, Лабораторії для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічного Саду, Акліматизаційного Саду. В пояснювальних записках до штатів та обрахунків видатків цих установ з жовтня 1918 р. до 01.01.1919 р. стисло зазначається основний напрям діяльності установи, обґрунтовується доцільність створення та накреслено перші кроки її роботи (оп. 1, спр. 135; оп. 2, спр. 7 та ін.).

На підставі цих розрахунків Постановою Ради Міністрів від 13.11.1918 р. з коштів державної скарбниці для УАН та її установ на період з 01.11.1918 р. до 01.01.1919 р. виділялось 869216 крб.

Про копітку роботу по заснуванню УАН свідчить листування Міністерства народної освіти та мистецтва з Українським науковим товариством у м. Києві та Науковим товариством ім. Т. Г. Шевченка у м. Львові, різними установами, відомими вченими із пропозицією стати членами створюваної Академії (оп. 1, спр. 1, 92, 117, 135, 136; оп. 2, спр. 7, 244). У фонді зберігається лист міністра народної освіти та мистецтва від 14.11.1918 р. з пропозицією затвердити первісний склад УАН з 12 дійсних членів, «...котрі мають організувати наукову роботу, внутрішнє життя Академії; а також поволі поширювати академічну організацію нових академіків, відповідно дисциплінам, зазначеним у академічному статуті: Перший відділ історико-філологічний складається з чотирьох академіків: Д. І. Багалій, історик України (професор Харківського університету), А. Ю. Кримський, орієнталіст-лінгвіст, знавець української філології (бувний професор Лазаревського Інституту східних мов), М. І. Петров — дослідник у сфері нової і старої української літератури (заслужений професор Київської духовної Академії), доктор Степан Смаль-Стоцький, славіст, дослідник української мови (бувний професор Черновицького університету). II — відділ фізико-математичних наук, чотири академіки: В. І. Вернадський, доктор мінералогії, геодезії, ординарний академік Російської Академії наук (бувний професор Московського університету), С. П. Тимошенко (бувний ординарний професор Петроградського політехнічного інституту), М. Т. Кашенко, доктор медицини, доктор зоології, заслужений професор Томського університету, П. А. Тутковський, професор Київського університету. III — відділ соціальних наук, складається з чотирьох академіків: М. І. Туган-Барановський, ординарний професор Київського Українського державного університету, доктор політичної економії і статистики, Ф. В. Тарановський, доктор державного права, професор, декан юридичного факультету Катеринославського університету, В. А. Косинський, доктор політичної економії та статистики, ординарний професор Київського політехнічного інституту, О. І. Левицький, дослідник західно-руського права, член-секретар Київської археографічної комісії, товариш голови Київського наукового товариства.

Всі ці кандидати визначилися своїми науковими працями, глибоким знанням у своєму фахові і від усіх них можна сподіватися енергійної роботи на користь української науки» (оп. 1, спр. 135, арк. 16—16 зв.).

У фонді зберігаються доповідна записка академіка О. І. Левицького до Міністерства народної освіти та мистецтва від 27.11.1918 р. про обрання на спільному зібранні УАН на голову-президента академіка В. І. Вернадського та академіка А. Ю. Кримського — на неодмінного секретаря; повідомлення про перші засідання I, II та III Відділів УАН і обрання головами Відділів відповідно академіків Д. І. Багалія, М. Т. Кашенка та М. І. Туган-Барановського (спр. 135, арк. 55, 57, 61). Ці рішення вчених були затверджені гетьманом, про що свідчать копії його наказів від 30.11.1918 р. (спр. 135).

Про діяльність Академії наук України у 1919—1920 рр. документів у ЦДАВО України майже не збереглося. Лише у фондах ВУЦВК (ф. 1) та Раднаркому України (ф. 2) відклалися кілька декретів, зокрема такий: «Про заборону реквізиції квартир і майна дійсних членів Академії наук і директорів академічних установ» від 27.07.1919 р. (ф. 1, оп. 1, спр. 270). Значно ґрунтовніше представлені у названих фондах 1921—1927 рр. Це декрети, постанови, інструкції про забезпечення працівників науки одягом, взуттям, пайками, медичним обслуговуванням, циркуляри, розпорядження, листування з Академією наук, затверджені положення про Всеукраїнську Академію Наук, її статuti й бюджети (ф. 1, оп. 2, спр. 1690, 3884 та ін.; ф. 2, оп. 2, спр. 9, 20, 388, 660, 865; оп. 3, спр. 342 та ін.).

Важливі документальні матеріали про діяльність Академії наук за досліджуваний період відклалися у фонді Народного Комісаріату освіти (ф. 166). У березні—серпні 1919 р. відбувалася ліквідація установ Міністерства народної освіти та мистецтва Української держави. Через це певна кількість документів опинилася у розпорядженні Наркомосу. Протягом 1919—1920 рр. документи Академії наук відкладалися у фонді НКО УСРР по відділу вищих шкіл, хоча чіткої структурної організації в Наркоматі освіти у цей час ще не існувало. 20 серпня 1920 р. для координування загальноосвітньої та виробничо-навчальної роботи на Україні створюється Комітет наукової та професійно-технічної освіти (Укрголовпрофос) НКО, а у 1921 р. при Укрголовпрофосі як структурний підрозділ було організовано Науковий комітет (з 1925 р. Головнаука), у віданні яких перебувала Академія. Згідно функцій та компетенцій кожної названої установи документи Академії наук проходили розгляд знизу вгору і вже в остаточному варіанті таким же шляхом поверталися до УАН. Крім того, у 1921 р. було створено Київську філію Наукового Комітету НКО України. У зв'язку з цим вже у 1921 р. ВУАН домагалася прямого свого підпорядкування урядові (Меморандум ВУАН «Про невідкладні наукові потреби Академії наук України», ф. 166, оп. 2, спр. 4, арк. 316).

В інших справах фонду за 1919—1920 рр. ідеться про виділення коштів на потреби УАН та її установ, надання їм нових приміщень, вивчення природних багатств України; збереглися також протоколи спільних та надзвичайних зібрань Академії, декрети Раднаркому України, проект Статуту УАН за 1920 р., листування А. Ю. Кримського про організацію архівної справи на Україні (оп. 1, спр. 46, 53, 146, 270, 603, 1166).

Постановою РНК від 01.06.1921 р. УАН у Києві було перейменовано у Всеукраїнську Академію наук (ВУАН), а також затверджено новий Статут ВУАН. НКО УСРР направив інструкцію для «Академії Наук, **нововутвореної** законом РНК УСРР на Всеукраїнський масштаб», де йшлося про порядок звітності всіх наукових установ України, про приєднання до ВУАН наукових установ та надання їм статусу академічних, про створення нових наукових установ, про асигнування (спр. 244, арк. 182—182 зв.). Рішенням НКО в м. Одесі, Миколаєві, Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Києві, Харкові і т. д. були організовані науково-дослідні кафедри, підпорядковані Науковому Комітетові. На кінець 1922 р. їх нараховувалося 191 (оп. 2, спр. 451). З огляду на це, з метою ліквідації паралелізму та встановлення плановості у науковій роботі було вирішено провести Всеукраїнський науковий конгрес. Окремі подробиці цих подій також висвітлюють матеріали фонду (оп. 2, спр. 451, 452, 453; оп. 4, спр. 244 та ін.).

Протягом 1921—1927 рр. фонд збагатився значною кількістю документів, які частково висвітлюють умови, в яких проходило становлення ВУАН, розкривають зміст її наукової та видавничої діяльності. Найбільш інформативні тут — проекти статутів, декрети РНК про затвердження статутів УАН, інструкція НКО щодо Статуту ВУАН та Звідомлення ВУАН за 1918—1923 рр., 1921 р., 1927 р.; звідомлення про діяльність академічних канцелярій (наукової канцелярії Неодмінного секретаря ВУАН, господарчої канцелярії Управи ВУАН) за 1921 р.; звіти про діяльність відділів, їх комісій і комітетів, Акліматизаційного та Ботанічного садів ВУАН, музеїв, матеріали, пов'язані з діяльністю Комітету по виданню творів академіка Потебні; про фінансування урядом республіки наукової, видавничої та господарської діяльності ВУАН та її установ тощо (оп. 1, спр. 279; оп. 2, спр. 451—453, 1690, 830; оп. 4, спр. 231, 244, 245; оп. 6, спр. 182; оп. 9, спр. 599; оп. 4, спр. 181; оп. 3, спр. 1167, 1213).

У 1921—1923 та 1924—1925 рр. ВУАН та її установи були піддані ревізіям з боку НКО УСРР та Наркомату Робітниче-селянської інспекції (НК РСІ) УСРР (оп. 2, спр. 251, 252; оп. 4, спр. 244, 235, 247, 953; оп. 5, спр. 724). Особливо цікавим у плані вивчення обстановки, що створилася на той час довкола ВУАН, є лист до Народного Комісара Освіти від Політкомісара ВУАН Л. М. Левитського від 29.12.1921 р.: «...На днях скінчила свою працю Академічна комісія під головуванням акад. Орженецького, приступила комісія, призначена Вами під моїм головуванням. В штатах Академії було понад 1000 чоловік, Академічна комісія лишила 400 з лишнім чоловік. В Академії, на мій погляд, утворилася така обстановка (цілковита схоластика), що скороченням штатів тут не допоможеш — треба зовсім зачинити цю (дрібнобуржуазну) установу, розгалузити її на наукові катедри... Певен, що й частину академіків доведеться зсадити з їх стільців. Погано, що в роботу встряг Кримський, при якому неможливо робити висновки. Роботу комісії буде завершено до 20.01.23 р.» (оп. 2, спр. 451, арк. 197 зв.—198). У результаті штати скоротили до 137 чоловік; РНК відповідним декретом затвердила штати ВУАН у такій кількості на 1924 р. У своїх висновках з цього приводу А. Ю. Кримський писав: «...Скороченням 30 штатних працівників, що займають наукові відповідальні посади, завдано Академії страшного болючого удару» (оп. 4, спр. 953, арк. 3).

Після ревізії НК РСІ у 1925 — лютому 1926 рр. у доповіді НК РСІ до НКО зазначалося: «...установи ВУАН виникали стихійно, бракує таких основних ділянок науки, як вивчення радянського права, кон'юнктури народного господарства України, соціології, вивчення революції на Україні. Пропозиції: негайно розробити новий Статут ВУАН. Поновити академічний склад ВУАН новими силами: як дійсними членами, так і членами-кореспондентами» (спр. 953, арк. 3). У 1926 р. згідно з постановою РНК у штатний розпис було внесено 173 співробітники (спр. 244, 953).

Історію створення одинадцяти нових наукових установ при ВУАН за період з 1921 до 1927 рр. (Всеукраїнського археологічного комітету, Шевченківського дому, Українського соціологічного інституту, Українського ботанічного товариства, Інституту української наукової мови, Установи для наукової музично-етнографічної праці на Україні, Українського географічного інституту у Харкові, Бюро по розгляду винаходів, Кафедри єврейської культури, Лабораторії хімічної технології волокон) дають можливість дослідити такі документи, як звернення, клопотання, обґрунтування, висновки НКО, Головпрофосу, Наукового Комітету, Головнауки, витяги з протоколів засідань колегій цих установ,

їх статuti, затверджені НКО, положення, видаткові кошториси, пояснювальні записки (оп. 2, спр. 451; оп. 4, спр. 241, 953; оп. 5, спр. 745; оп. 8, спр. 34; оп. 6, спр. 1015, 5905, 5907).

Дані про плани реорганізації ВУАН, які намічав провести уряд, про створення її філій у Харкові та перенесення її відділів (II і III — до Харкова), створення філій у Києві, переведення ВУАН на 2-й пояс (штатні розписи, фінансування) можна знайти в таких документах: плани роботи НКО на 1924—1925 рр., проекти постанов і положення про харківську філію ВУАН, витяги з протоколів НКО, Головпрофосу, Головнауки, пропозиції професора Яворського, доповідь М. М. Зотіна тощо (оп. 2, спр. 451, 452, 876, 169; оп. 4, спр. 244, 953; оп. 3, спр. 342).

Певний інтерес для істориків науки може становити незначна кількість документів, пов'язаних із проведенням наукових з'їздів: радіологів у Одесі і Києві в 1925—1926 рр., геологів у 1926 р., Всеукраїнського конгресу вчених (оп. 2, спр. 451; оп. 4, спр. 244, 238, 254, 250, 251).

Про налагодження зв'язків ВУАН із зарубіжними науковими установами, відряджування вчених України на всесвітні конгреси, всесоюзні з'їзди, обмін науковою літературою, вступ українських учених до міжнародного товариства закордонних зв'язків свідчать клопотання Академії наук до НКО УСРР, РНК УСРР, Головпрофосу, рішення НКО, Головпрофосу, протоколи, постанови, документи про відпуск коштів на відрядження вчених та звіти про ці поїздки тощо (оп. 2, спр. 451; оп. 4, спр. 235, 244, 277; оп. 5, спр. 724).

Для дослідження питань умов життя вчених України за розглядуваний період, забезпечення їх прав і соціальних потреб змістовною джерельною базою є документи Всеукраїнського комітету сприяння вченим (Уповноважений комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УСРР, ф. 331), який проіснував з 1921 р. до 1938 р. Уряд України, вбачаючи «державну необхідність у збереженні наукових сил й особливо цінних працівників науки, мистецтва і літератури, необхідних для соціалістичного будівництва, для розвитку народного господарства й культури та найбільш діяльного забезпечення потреб робітничо-селянської оборони», прийняв постанову від 31.08.20 р. про забезпечення працівників науки й культури продовольством, звільнення їх від будь-яких повинностей, заборону реквізиції їхнього житла та предметів побуту. Відповідальність за виконання цієї постанови покладалася на НКО освіти, Південне бюро ВЦРПС, Промбюро Укр. Наркомздор'я, Наркомпродовольства. Проте, як свідчать факти, постанова не виконувалася (оп. 1, спр. 4, 22). Становище вчених у республіці залишалось вкрай тяжким. Виникла нагальна потреба у створенні органу, який би займався питаннями соціального й правового захисту науковців, забезпечення їх харчуванням, одягом, медичним обслуговуванням.

30.10.1921 р. Раднаком України затвердив «Положення про Всеукраїнський комітет сприяння вченим» (спр. 22). До складу ВУКСВ увійшли 21 чоловік: від Уряду — Мануїльський (Наркомзем), Володимиров (Наркомпродовольства), Гринько (Наркомосвіти); відомі вчені України — Кримський, Багалій, Граве, Яворницький, Кларк, Писаржевський, Пшеборський; почесним головою комітету був обраний В. Г. Короленко (спр. 5, 22). У Києві, Катеринославі, Одесі були відкриті відділення комітету, а в Полтаві, Чернігові, Глухові, Кам'янці-Подільському, Ніжині, Кременчуці, Житомирі, Херсоні, Миколаєві — представництва Комітету (спр. 5).

У своїй діяльності ВУКСВ керувався постановами уряду України, тому у фонді досить повно відклався комплекс постанов, протокольних

рішень, а також декрети, накази, розпорядження ВУЦВК і РНК УСРР, ЦЕКУБУ, ВУКСВ про поліпшення побуту наукових працівників, забезпечення їх медичним обслуговуванням, про призначення персональних пенсій, про створення будинків відпочинку, санаторіїв (спр. 8, 9, 10, 11, 46, 47, 23, 24, 25, 26, 28, 48, 61, 131, 132, 133, 181).

У фонді ВУКСВ матеріальне становище вчених України яскраво характеризують їх заяви, клопотання, списки, листи про забезпечення продпайками, одягом, взуттям, паливом і т. ін. (спр. 1, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 21, 22, 31, 47, 56 та ін.).

Доповненням до згаданих документів можуть служити постанови РНК УСРР від 13.09.1921 р. (про спеціальне забезпечення 6 заслужених працівників науки — Кримського, Тутковського, Багалія, Граве, Кларка, Єфремова), 31.08.1920 р. та 30.08.1921 р., згідно з якими на соціальне забезпечення бралися наукові працівники, які були зареєстровані у списках ВУКСВу (його відділеннях та представництвах); списки ці переглядалися ВУКСВ (спр. 11, 13, 22, 47, 74, 75, 128, 127). Однак уже в 1923 р. ці списки були значно скорочені (див. оп. 2, спр. 1—3, 6, 4, 5, 7—61, 93—96). Грошова частина академпайка, що надходила з Москви, поглиналася загальним бюджетом УСРР і лише частково отримувалась ВУКСУ (див. протоколи ВУКСУ за 1922—1923 рр., оп. 1, спр. 26, 62, 182, 183, 284, 289 та звіт ВУКСУ за листопад 1922 р.— листопад 1923 р.). Аналіз звітів ВУКСУ свідчить, що його кошторис з 1921 р. до 1924 р. скоротився у п'ять разів. Таке зменшення торкнулося й основних статей додаткового академічного забезпечення та коштів на преміювання вчених за наукові роботи, а ставки додаткового академічного забезпечення вчених України виявилися на 35 % нижче, ніж у ЦЕКУБУ РСФРР, до того ж на той час натуральний пайок було відмінено (див. звіт ВУКСУ за 1923—24 рр., спр. 68, 69). Про ситуацію, що склалася, свідчить, зокрема, циркулярний лист голови Раднаркому України Раковського до всіх губвиконкомів від 14 березня 1923 р.: «...Интересы советского строительства требуют самых реальных мер для сохранения научных сил страны. Бережное отношение к научным работникам, работающим в несносно тяжелых условиях, работа которых направлена на возрождение хозяйства, поднятие культуры и науки Советской республики, сохранение здоровья и жизни населения, создание новых кадров научных работников, является одной из наиболее важных обязанностей органов Советской власти на местах.

Между тем, по поступившим сведениям, во многих местах не учитывается необходимость поддержки научных работников, которые продолжают подвергаться выселениям, обложениям, превышающим их заработков, уплотнениям, конфискациям мебели и т. п. Такого рода действия местных органов и учреждений наносят значительный ущерб Советской республике и являются недопустимыми.

Для устранения подобного рода ненормальностей в дальнейшем предлагается:

1. Приравнять к индустриальным рабочим научных работников, зарегистрированных в ВУКСУ, в отношении квартир и квартплаты, распространить на них все льготы и преимущества, предоставляемые правительством рабочим.

2. Отменить все дополнительные обложения (квартплата и коммунальные услуги), установленные в отношении лиц свободной профессии.

3. Забронировать за ними находящиеся ныне рабочие кабинеты безособой дополнительной платы.

4. Не допускать уплотнения научных работников ниже установленных для них жилищных норм.

5. Избегать выселения научных работников в административном порядке (в противном случае предоставит равноценную площадь).

6. Запретить какие бы то ни было изъятия у научных работников мебели, приобретенной на их труд и находящейся в их использовании.

7. В оплате коммунальных услуг приравнять их к инвалидам.

О всех принятых мерах сообщить СНК, НКВД, ВУКСУ» (спр. 22).

Про те, яку роботу у зв'язку з цією інструкцією провадив ВУКСУ та його секції на місцях, свідчать протоколи, плани, звіти засідань Президії ВУКСУ та його комісій і матеріали до них, що розкривають питання діяльності Комітету по виконанню урядових постанов, спрямованих на поліпшення умов життя і праці вчених України, клопотання щодо поліпшення становища вчених республіки самого ВУКСУ, з якими він входив до НКО, ЦЕКУБУ, Наркомфіну УСРР, Раднаркому (про виділення додаткових коштів на разові грошові допомоги, видання наукових праць, преміювання за кращі наукові роботи, оздоровлення окремих учених та ін.) (спр. 12—17, 27, 48—52, 53, 76, 77—81, 143—163).

Велику групу документів фонду складає листування ВУКСУ з наркоматами України про забезпечення вчених житлом, продовольством, медичним обслуговуванням, оздоровлення науковців і членів їх сімей. Так, у 1926—1927 рр. оздоровилося 1101 чоловік. При підтримці окремих наркоматів, закордонних організацій у 4-х великих центрах республіки — Харкові, Одесі, Києві, Катеринославі вже на початок 1924 р. діяли Будинки відпочинку вчених всього на 180 місць. У цьому ж році при ВУКСУ було створено комісію по літньому відпочинку вчених (спр. 140, 174), розпочато роботи по відкриттю фахового Ялтинського санаторію (див. спр. 20, 21, 56, 57, 58, 176, 174, 177).

У 1925—1926 рр. ВУКСУ вів листування щодо відкриття Будинку вчених у Харкові, про виділення коштів на його утримання, штати. У фонді зберігається Статут Будинку вчених, прийнятий 06.01.1926 р. (спр. 195, 265, 266), та постанова ВУЦВК від 13.10.1925 р. про виділення приміщення під Будинок вчених.

У фонді відклалися також документи експертної комісії ВУКСУ по кваліфікації наукових співробітників (протоколи та матеріали до них, рішення комісії), про призначення премій за кращі наукові роботи (спр. 64, 65, 66, 135, 137), про матеріальну допомогу українським ученим з боку зарубіжних організацій (спр. 22), про охорону праці наукових працівників України тощо.

Огляд матеріалів про перше, так зване «золоте десятиліття» Академії наук України, що відклалися у фондах ЦДАВО, дає підстави зробити висновок про їх значну цінність. Вони є важливим джерелом для вивчення і правдивого відтворення складного шляху, який пройшла Академія наук від періоду заснування й становлення як автономної наукової установи у 1917—1921 рр. аж до невідомого в історії науки «фазового переходу» Академії у 1928—1929 рр. й перетворення її, як і АН СРСР, у величезну, жорстко централізовану та керовану тоталітарною державою «імперію знань».

В. А. КУЧМАРЕНКО,
редактор ЦНА АН України

В. Г. ШМЕЛЬОВ,
завідуючий ЦНА АН України,
кандидат історичних наук

ПІДГОТОВЛЕНО ДО ДРУКУ

ЗБІРНИК «ВОЛОДИМИР ГНАТЮК. ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ»

Цього року має побачити світ збірник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали». Складною є доля цієї книги. Ще 1971 року збірник був підготовлений до друку Центральним державним історичним архівом у Львові. Багато праці доклали його упорядники — Олег Купчинський, Ярослав Дашкевич, Микола Кравець, ряд працівників архіву. До збірника увійшли близько 500 оригінальних документів, більшість яких не публікувалася раніше. Серед них — автографи В. Гнатюка та інших відомих українських і зарубіжних учених, письменників, діячів культури. На жаль, збірник так і не був виданий, як планувалося, до 100-річчя з дня народження вченого, багатющій фактичний матеріал припадав порохом ще 20 довгих років. Збірник було здано до друку в листопаді 1989 року, він мав з'явитись вже до 120-річного ювілею В. Гнатюка, який святкувався в червні 1991 року. І знову затримка, цього разу — вже через економічні причини.

Постать Володимира Гнатюка в історії української культури — явище непересічне. Фольклорист і етнограф, перекладач і публіцист, редактор і видавець, мовознавець, літературознавець, невтомний громадський діяч, та насамперед — збирач скарбів народних, створених протягом віків. По крупинках збирав, систематизував, досліджував народну творчість і, тим самим, допомагав пізнати геній українського народу. За своє недовге життя вчений здійснив більше десяти коротко- і довготривалих експедицій.

В. Гнатюк власноручно підготував до видання 20 томів етнографічно-фольклористичних матеріалів, серед яких — «Коломийки» (3 т.), «Галицько-руські анекдоти», «Українські народні байки» (2 т.), «Знадоби до української демонології» (3 т.), «Гаївки», «Колядки і щедрівки» (2 т.), «Народні оповідання про опришків», «Галицько-руські народні легенди» (2 т.) та ін. Крім цього, вчений написав понад 300 наукових праць. Величезною й різноманітною є документальна спадщина В. Гнатюка, що, на жаль, розпорошена між архівними й науковими установами Львова і Києва. Так, листи, які він отримував від більш як 800 кореспондентів і так скрупульозно збирав, опинились у різних місцях і містах. Часто листи однієї особи, писані навіть протягом одного року, є і в ЦДІАЛ, і в ЛНБ ім. В. Стефаника, і в Інституті літератури в Києві. В Інституті мистецтвознавства, фольклору і етнографії в Києві опинилась частина матеріалів Етнографічної комісії НТШ у Львові, де зберігаються етнографічні записи вченого. Тут же, в особовому фонді В. Гнатюка, зібрані фольклористично-етнографічні матеріали близько 200 записувачів, а також листування за 1926—1929 рр. у справі збірника, присвяченого пам'яті В. Гнатюка.

Найбільше документів вченого зберігається зараз в Історичному архіві у Львові у фонді Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Тут і його особисті документи, і записи фольклорних матеріалів, і листування, і протоколи засідань НТШ, писані його рукою. Рукописи наукових праць вченого відклалися також у фонді редакції «Літературно-наукового вістника». Велика частина документів знаходиться в ЛНБ ім. В. Стефаника — в основному це листи, адресовані В. Гнатюкові. Окрім згаданих установ документи В. Гнатюка зберігаються також у ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України у Києві, ЦДІАК, а також в архівах Москви та С.-Петербурга.

«Макбет» У. Шекспіра у постановці «Березоля». Сцена з вистави. Харків.
1924 р. Од. зб. 2-90354.

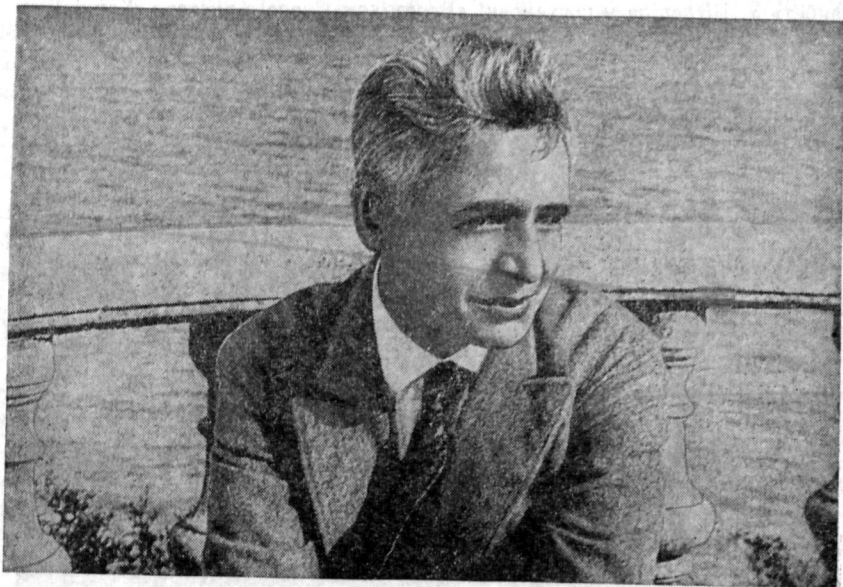
«Режисерська лабораторія» театру. Зліва направо: П. М. Курицький,
І. Крига, Е. Я. Лишанський, З. Пігулович, О. С. Курбас, Б. Ф. Тягно,
Ф. Л. Лопатинський, Я. Д. Бортник, В. С. Василько, Х. Шлайн. Київ,
1924 р. Од. зб. 0-149777.

А. М. Бучма в ролі Жана у виставі
за п'єсою П. Меріме «Жакерія».
Київ, 1924 р. Од. зб. 0-149768.

О. І. Сердюк у ролі Яреми
(Т. Г. Шевченко, «Гайдамаки»)
20-і рр. Од. зб. 0-149715.

Керівник Українського драматичного театру «Березіль», народний артист
УСРР Лесь Курбас. Одеса, 1927 р. Од. зб. 0-97402.

М. М. Крушельницький. Харків, 1927 р. Од. зб. 0-97404,

Драматург М. Куліш читає акторам театру нову п'єсу. Одеса, 1927 р.
Од. зб. 2-123521.

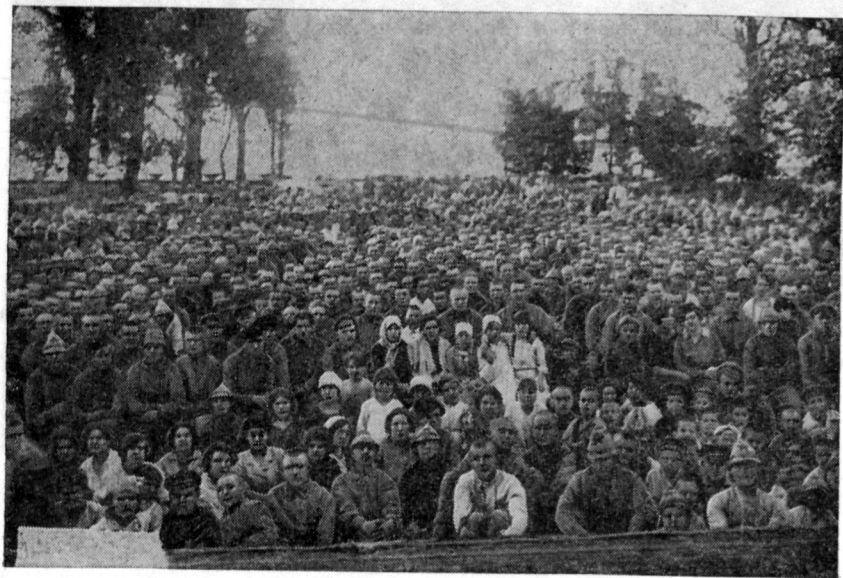
Закінчення буде.

З ФОНДІВ ЦДКФФА УКРАЇНИ

ТЕАТР «БЕРЕЗІЛЬ» (До 70-річчя створення)

Сцена з вистави за п'єсою Е. Сінклера «Джimmy Хігінс» у постановці театру «Березіль». Київ, 1923 р. Од. зб. 2-123531.

На одній з вистав театру. Київ, 1923 р. Од. зб. 4-14865.

Значна частина документів, що публікуються в згаданому збірнику, пов'язана з діяльністю НТШ у Львові. Адже В. Гнатюк тривалий час був науковим секретарем товариства і членом або секретарем майже всіх гуманітарних його секцій, очолював Етнографічну Комісію, був відповідальним редактором «Записок НТШ», одним з редакторів «Літературно-наукового вістника».

У збірнику публікуються також особисті документи вченого: метрика про народження, свідоцтва про навчання в гімназіях Бучача і Станіславова. Є документи про навчання і закінчення Львівського університету. Багатюща епістолярна спадщина В. Гнатюка відображена у збірнику лише частково. Листувалися з ним як українські письменники — Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський, так і представники європейської науки і культури — Франтішек Главачек, Іржі Полівка, Адольф Черни, Франтішек Тіхи, Ян Бодуен де Куртене, Альфред Єнсен, Антті Аарне та ін. Включено до збірника й численні листи збирачів фольклору — вчителів, священників, студентів, робітників, селян.

Документи засвідчують обрання В. Гнатюка членом ряду українських, російських, західноєвропейських установ і наукових товариств. Зокрема, публікується його диплом члена-кореспондента Академії наук у Петербурзі. Є також протокол загальних зборів ВУАН про обрання В. Гнатюка академіком.

Вперше публікуються документи про смерть і організацію похорону вченого, телеграми і листи співчуття українських і закордонних культурних, освітніх, громадських установ і організацій. Новими і цікавими для читача будуть спогади дочки В. Гнатюка Олександри Піснячевської та видатного українського історика Івана Крип'якевича.

Збірник багато ілюстрований фотографіями з різних періодів життя В. Гнатюка та фотографіями титульних сторінок прижиттєвих видань вченого.

Пропонуємо увазі читачів два документи з тих, що увійшли до збірника. Сподіваємося, що він знайде свого вдячного читача, й історія нашої культури поповниться ще одним славним призабутим іменем і багатим джерельним матеріалом.

Д. І. ПЕЛЬЦ,

провідний науковий співробітник ЦДІАЛ

№ 1

Автобіографія В. Гнатюка, написана для товариства «Просвіта» у Львові *

Не пізніше червня 1926 р.**

Володимир Гнатюк уродився дня 9 (21) мая, 1871 р. в селі Велесневі, Бучацького повіта, де його батько Михайло був дяком. Звідти перенісся батько до Григорова, того ж повіта, де служив довший час, а при кінці життя перейшов до польського села Пужник, де мав мале господарство, і ще кілька літ продякував у недалеких Велесневі.

В. Гнатюк був найстаршим сином у родині. Навчився читати сам, не маючи ще 6 літ. Опісля ходив кілька літ до сільської школи в Велесневі і хоч переходив із «класи в класу», то в дійсності не міг багато навчитися, бо школа була однокласова, як майже всі тодішні сільські школи. Хоч батько бажав вислати його до міської школи, то незavidні матеріальні обставини не дозволили се зробити швидше, як восени 1883 р. Тоді батько відвіз його до Бучача, а не маючи ніяких зв'язків, мусів записати його «по припису» до третьої класи т[ак] зв[аної] нормальної школи, хоч зі зв'язками приймано й до вищих клас. Так само по скінченню третьої класи не вписано його до першої гім[назійної] класи, хоч багато «перескакувало» четверту класу і вписувалося до гімназії. Вписався до гімназії аж восени 1885 р. і скінчив нижчу гімназію (вищої тоді в Бучачі не було ще) в липні 1889 р.

В ваканції того року, за намовою григорівського пароха Я. Бачинського, він особисто прохання до єпископа Ю. Пелеша, щоб його вислав до колегії св. Атаназія в Римі, бажаючи стати місіонером і подорожувати по чужих краях та ознайомлюватися з життям і побутом чужих народів. Се бажання було вислідом лектури, особливо описів різних подорожників по чужих незнаних країнах. Єпископ приймив петента і обіцяв вислати його до Риму на початку падолиста, тому, що, з причини якоїсь хвороби аж тоді мала розпочинатися наука в різних закладах. Коли однак петент зголосився в падолисті, єпископ знову відсунув від'їзд і так відсував його аж до марта 1890 р. В кінці дістав повідомлення, що на його місце прийнято якогось болгарина та що єпископ усе ж таки вишле його восени 1890 р., коли до того часу споче чекати. Та він не тільки не хотів чекати, але дав собі слово, ніколи не бути духовним, хоч родичі були би се радо бачили. А що вписуватися до гімназії серед другого півроку шкільного не можна було, самому ж приготувитися на селі без ніякої помочі і здати приватно п'яту класу було тяжко, тож, стративши цілий шкільний рік, вписався восени 1890 р. до п'ятої класи в Станіславській гімназії і зложив там іспит зрілості в липні 1894 р.

Восени того року вписався на філософічний виділ Львівського університету і в 1898 р. одержав абсолюторію. З початком другого півроку шкільного 1898 р. одержав пропозицію (яку зробив професор Гіляр Огоновський в порозумінню з інспектором І. Левицьким) взяти посаду заступника учителя в академічній гімназії. При тім запевнено його, що і в новім шкільнім році полишиться у Львові, коли вступить тепер до служби та зможе швидше приготувитися до учительського іспиту. В. Гнатюк згодився і в марті став заступником учителя. Яке ж було його здивовання, коли з кінцем вересня дістав повідомлення, що до трьох днів має обняти таку ж посаду в Самбірській гімназії. Він звернувся зараз же за поясненням до інспектора І. Левицького, але той відповів коротко: «Або їдьте, або резигнуйте!» — В такім разі я резигную — відповів В. Гнатюк і розпрощався тоді раз на все з учительською службою.

Проф[есор] М. Грушевський, довідавшись про його резигнацію з учительської служби, запропонував йому стати секретарем Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка. Він згодився і зараз вступив на службу та сповняв її, доки не захорував тяжко на хронічну недугу легких, а опісля й нирок. Не можучи ходити і навіть виходити з кімнати, повніть тепер тільки деякі функції секретарські. Не покидає однак пера і, наскільки позволяє йому лихе здоров'я, працює далі, головню на полі фольклору.

Замилування до фольклору виявилось у нього від молодих літ, хоч і було зразу невідоме. Його дідо по матері, Ілля Савицький, знав дуже багато казок, які оповідав йому, а баба Марія й мати Васирина знали багато пісень, які не раз співали, а хлопчина переймав їх. Крім того, у батьковій хаті сходилося щонеділі й свята багато людей, які розмовляли на різні теми та оповідали всякі пригоди, анекдоти, казки й ін[ше]. Хлопчина вислухував усе те й багато затамлював. Виїхавши до Бучача, купив собі нотатку, в яку записував усі пісні, які знав. Казок не записував, списав собі тільки наголовки тих, що знав, і почислив їх сотку.

Здається, що був він у третій гім[назіальній] класі, коли в Бережанах почала виходити популярна газетка «Посланник» Л. Джулинського. Один товариш, батько якого передплачував її, давав йому читати. Се заохотило його написати до неї кілька новинок, як був у четвертій класі (1889 р.), а коли редакція надрукувала їх, післав їй статейку п[ід] н[азвою] «Рукомиш» (так зветься село під Бучачом), яку редакція також надрукувала. Се й була перша його друкована стаття. Коли по четвертій класі був приневолений один рік павзувати, зайнявся записуванням народних пісень. Доволі значну їх збірку вислав він тоді до ілюстрованої москвофільської газетки «Новый галичанин», що видавав П. Полянський у Львові, не з симпатії до москвофільства, в якім він тоді ще не дуже розбирався, тільки тому, що в ній друковано народні пісні. Кілька з них надрукував редактор, позмінювавши правопис, а решта збірки пропала по упадку газетки. З причини острого режиму, який панував у станіславській гімназії під директорією І. Керекаря, В. Гнатюк не писав нічого за весь час побуту в Станіславові до часописів. Фольклорні записи, не тільки пісень, але й прози продовжував однак далі, і коли приїхав 1894 р. до Львова, мав їх об'ємисту збірку. Якраз того року заснувалося у Львові «Towarzystwo Ludoznawcze» яке почало видавати свій орган «Lud». Головою його був львівський славіст д[октор] А. Каліна, на якого викладав ходив В. Гнатюк. Секретарем був Адольф Стшелецький, а членом виділу, між іншими, І. Франко. В. Гнатюк пішов зі своєю збіркою до Ів. Франка і передав її йому до перегляду. Опісля дісталася вона в руки А. Стшелецького і запропастилася у нього.

З інших записів надрукував дещо І. Франко в «Житті і слові», де помістив також кілька статейок В. Гнатюка. В VI т. «Записок Наук[ового] тов[ариства] ім. Шевченка» надрукував В. Гнатюк рецензію на фольклорну збірку В. Ястребова з Херсонщини і від того часу став їх постійним співробітником. В 1895 р. відбув свою першу екскурсію на «Угорську Русь» і списав з неї свої враження в часописі «Радикал», якої вийшло лише кілька чисел. Матеріали, які зібрав тоді і в дальших екскурсіях, друкував в «Етнографічнім збірнику» і «Матеріалах до української етнології».

Майже всі свої праці друкував В. Гнатюк по українських журналах та часописах та окремих книжках. У чужих мовах друкував небагато, та й то головню або інфор-

мативні статті, або такі, яких в українських виданнях не можна було надрукувати. Праці ці знайшли в наукових кругах прихильну оцінку і признання. Про них друкують рецензії в таких авторитетних виданнях, як «Archiv für slavische Philologie», «Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft» (Відень), «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» (Відень), «Zeitschrift für Volkskunde» (Відень), «Národopisný sborník československý» і «Národopisný věstník československý» (Прага), «Listy filologické» (Прага), «Przegląd powszechny» (Краків), «Wisła» (Варшава), «Известия Русской Академии наук» (Петербург), «Киевская старина» (Київ) і інші. За збірку оповідань про опришків дістав В. Гнатюк від Рос[ійської] Академії наук премію ім. А. Котляревського.

Виявляючи признання працям В. Гнатюка, вибирали його різні товариства своїм членом. І так став він: дійсним членом Наукового товариства м. Шевченка (I.IV. 1899 р.), членом-кореспондентом Російської Академії наук у Петербурзі (29.XII.1902 р.), членом Української академії наук у Києві (катедра етнографії, 1924 р.), член кореспондент товариства Narodopisna Společnost Československá у Празі та товариства Verein für österreichische Volkskunde у Відні, почесним членом товариства Hermann Barth — Gesellschaft für geistige Völkerverständigung und Völkergeistforschungen у Берліні, почесним членом товариства «Просвіта» в Ужгороді, почесним членом Етнографічного товариства в Києві.

ЦДІАЛ, ф. 348, оп. 1, спр. 139 а, арк. 6—11. Автограф.

* В. Гнатюк писав про себе від третьої особи.

** Датується за супровідним листом В. Гнатюка до президії товариства «Просвіта» у Львові від 15 червня 1926 р.

№ 2

Спогади І. Крип'якевича про В. Гнатюка

26 січня 1964 р.

З Володимиром Гнатюком зустрічався я від 1904 р. Він був секретарем Наукового Товариства ім. Шевченка, а я, студент університету, вписався в члени товариства.

Буваючи часто в товаристві, я мав змогу спостерігати багатобічну організаційно-наукову діяльність В. Гнатюка. Як науковий секретар, він увесь час перебував у приміщенні Наукового товариства (вул. Чарнецького, 26, 2 поверх, біля управління друкарні — сьогодні Радянська вул. 26) та займався поточними справами, зв'язаними з організацією науки. Він провадив розмови із співробітниками товариства та гістьми-науковцями, які відвідували Львів, знайомився з надісланими науковими працями, вів широке листування з закордонними науковими установами, проводив редакцію багатьох праць, пильнував друкарського оформлення публікацій товариства. Під його контролем була вся наукова продукція Н[аукового] т[овариства ім.] Ш[евченка], ніяке видання не виходило в світ без його апробати. В. Гнатюк редагував сам «Хроніку» Н[аукового] т[овариства ім.] Ш[евченка], що містила звіти з діяльності виділу (управління т[овариства], наукових секцій і комісій, бібліотеки, музею, друкарні і інших установ) — виходила у світ чотири рази на рік. В. Гнатюк був одночасно членом редакції «Літературно-наукового вістника» та членом дирекції Видавничої спілки, де також розгортав широку діяльність.

Близький гурт людей, з якими співпрацював він у цих установах, де були Іван Франко, М. Грушевський, Федір Вовк, Мих. Мочульський і інші. Славне ім'я в українській науці здобув собі В. Гнатюк як етнограф публікацією етнографічних матеріалів в «Етнографічному збірнику» та «Матеріалах до української етнології» — за це Харківський університет пошанував його науковим ступенем доктора.

Частина наукових матеріалів В. Гнатюка була знищена під час перебування царських військ 1914—1915 рр., які мали свою казарму в Академічному домі (вул. Супінського, 17, сьогодні вул. Коцюбинського). Там містився секретаріат Н[аукового] т[овариства ім.] Ш[евченка] і Гнатюк туди переніс свої наукові матеріали — і вони підлягли знищенню. Я сам бачив кімнати, застелені перемішаними листками етнографічних матеріалів і різних документів. Пізніше їх поряdkували співробітники бібліотеки Н[аукового] т[овариства ім.] Ш[евченка] (чи не Марія Дем'янівна Деркач).

Ваканційні ферії перебував В. Гнатюк звичайно у Криворівні разом з Франком та іншими. Приятелював також з Волянським, освіченою і культурною людиною.

У пізніші роки був хворий на задишку і не виходив із Львівського помешкання (вул. Чарнецького, 24, партер, зараз Радянська 24) і тільки через вікно перекидався словами зі знайомими. В цьому будинку помер.

В. Гнатюк був погідної, веселої вдачі, дещо іронічно-скептичний, писав дотепні листи, між іншим латинською мовою.

Львів, 26.I. 1964 [р.]

Іван Крип'якевич

Там же, ф. Р-1, оп. 1 а, спр. 151, арк. 5. Машинопис. Засвідчена копія.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АРХІВНОЇ СПРАВИ

ДЖЕРЕЛА КОМПЛЕКТУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ ДОКУМЕНТАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ ДІЯЧІВ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА

Від редакції. Як відомо, робота з документами діячів літератури і мистецтва здійснюється нині у відповідності з «Методическими рекомендациями по работе с документами личного происхождения (литература и искусство)» (М., 1990), які спільно підготували ЦДАЛМ СРСР, ЦДА МЛМ України, ЛДАЛМ і ЦДАЛМ Грузії.

У той же час починаючи з 1978 року ЦДАМЛМ України послідовно розробляє і впроваджує в практику роботи ряд принципово нових, більш прогресивних методик у визначенні джерел і організації комплектування архіву-музею документами особового походження, їх обліку, зберігання, описання та створення науково-довідкового апарату. Цей досвід безумовно заслуговує на увагу і є вагомим внеском у теорію і практику української архівістики; він схвалений Головархівом України і рекомендується до впровадження державними архівами республіки. Враховуючи вищесказане, публікуємо статтю заступника директора ЦДАМЛМ України З. О. Сендика, в якій докладно висвітлено досвід роботи архіву в цьому напрямі.

Комплектування державного архіву переслідує мету створення документальної бази з історії певного регіону. Воно здійснюється в двох напрямках — комплектування документами офіційного походження (установ і організацій) та документами особового походження і, зокрема, діячів літератури і мистецтва. Останні не повторюють склад документів офіційного походження, несуть суб'єктивну оцінку явищ, подій і процесів історичної дійсності. Тільки наявність такого єдиного взаємопов'язаного комплексу документальних свідчень офіційного та особового походження дозволяє створити повноцінну джерельну базу до історії того чи іншого регіону.

Теоретичні і організаційно-методичні основи комплектування державного архіву документами особового походження, в т. ч. діячів літератури і мистецтва, вперше були викладені в «Методических рекомендациях по комплектованию Государственного архивного фонда СССР документальными материалами личных архивов» (М., 1969). Практика роботи державних архівів повністю підтвердила їх правильність. У той же час вона дала вихідний матеріал для постановки питання про розширення теоретичної бази цих основ і деталізації прийомів їх застосування. Кінцевою метою такої роботи є подальше відпрацювання принципів і критеріїв відбору документів особового походження на державне зберігання.

Метою даного повідомлення є узагальнення вже наявного досвіду комплектування Центрального державного архіву-музею літератури і

мистецтва України документами особового походження і отримання на цій основі певних методичних і практичних висновків.

Архів-музей комплектується документами особового походження з історії літератури і мистецтва, які віднесені до профілю його комплектування, що надходять від членів творчих спілок і організацій, а також діячів літератури і мистецтва, які не є членами творчих спілок і організацій, але зробили значний внесок в розвиток культури, та інших осіб, які не є діячами літератури і мистецтва, але мають власні цікаві архіви і окремі документи.

Комплектування державного архіву документами особового походження повинно охоплювати всі галузі, види, жанри, школи, напрямки літератури і мистецтва матеріалами творчості тих чи інших осіб, які вони представляють. Тут велике значення має визначення професій та занять фондоутворювачів, їх типологія.

Ними по творчих спілках і творчих організаціях є:

- по Спілці письменників України — прозаїки, поети, драматурги, публіцисти, перекладачі, критики, літературознавці;

- по Спілці композиторів України — композитори і музикознавці;

- по Спілці художників України — живописці, графіки, монументалісти, скульптори, плакатисти, художники декоративно-ужиткового мистецтва, театру і кіно, оформлювачі, мистецтвознавці;

- по Спілці дизайнерів України — професійні дизайнери, наукові працівники і викладачі, які працюють у галузі дизайну;

- по Спілці фотохудожників України — фотохудожники, які працюють у галузях художньої, документальної, рекламної, авангардної і слайдової фотографії, фотодизайну, фотопубліцистики, теоретики та історики фотографії;

- по Спілці журналістів України — журналісти редакцій газет, журналів, телебачення, радіомовлення, інформаційних агентств, учені в галузі журналістики;

- по Спілці кінематографістів України — сценаристи, редактори, режисери, актори, оператори, художники та художники-гримери, композитори, звукооператори, монтажери кіно, інженери, організатори кіно-виробництва, кінокритики та кінознавці, які працюють в ігровому, документальному, науково-популярному, анімаційному і телевізійному кіно;

- по Спілці архітекторів України — архітектори, архітектори-художники і архітектори-інженери, історики та мистецтвознавці архітектури;

- по Спілці театральних діячів України — актори, співаки, артисти балету, режисери, диригенти, хормейстери, балетмейстери, театральні художники, театрознавці;

- по Всеукраїнській музичній Спілці — діячі музичного та хореографічного мистецтва, артисти естради і цирку, педагоги-музиканти, майстри по виготовленню музичних інструментів, музикознавці;

- по Спілці кобзарів України — кобзарі, дослідники і пропагандисти кобзарського мистецтва, бандуристи, лірники, дударі, народні музиканти;

- по Спілці майстрів народного мистецтва — майстри вишивки, виготовлення художніх тканин і їх розпису, килимарства, в'язання і мережива, кераміки, гутного скла, ковальства, художньої обробки дерева, металу, каменю, рогу, шкіри, плетіння, ювелірних виробів з бісеру, а також дослідники народного декоративно-ужиткового мистецтва.

Створення повноцінної і різносторонньої джерельної бази з історії регіону можна досягти лише спільно, всіма архівами в сукупності й одночасно. Тому ефективно досягнення цієї мети можливе лише за на-

явності в країні спеціалізованого архіву, що виконує функції науково-методичного і координаційного центру по комплектуванню такого роду документами.

Кожний з державних архівів комплектується документами діячів літератури і мистецтва відповідно до свого профілю. При цьому враховуються:

- регіон, з території якого він здійснює комплектування документами особового походження. Здебільшого він відповідає географічній території, з якої надходять до даного архіву матеріали державних і громадських установ та організацій. В окремих випадках за погодженням з відповідними архівними органами і коли це буде визнано за доцільне державний архів може здійснювати прийом профільних йому документів і з території, що знаходиться за межами його регіону (в т. ч. матеріалів діячів літератури і мистецтва української діаспори);

- категорії (типи за родом занять і професій) осіб, які передають свої матеріали до даного державного архіву;

- склад отримуваної від них на зберігання документації;

- особливості комплектування документами особового походження діячів літератури і мистецтва в зв'язку з наявністю на його території рукописних відділів бібліотек, музеїв та інших спеціалізованих сховищ, працівники яких також займаються комплектуванням такого роду матеріалами.

Особові архіви діячів літератури і мистецтва, як правило, надходять до того державного архіву, де зберігаються матеріали установ і організацій, в яких проходила чи проходить їх творча і службова діяльність. Виняток складають унікальні комплекси документів, що відносяться до профілю відповідного центрального архіву. Профілі комплектування державних архівів та інших сховищ погоджуються між собою і у встановленому порядку фіксуються в положеннях про кожен з них.

Основними принципами визначення кола діячів літератури і мистецтва, документи особового походження яких бажано зосередити в державних архівах, є членство в одній з творчих спілок чи організацій або їх наукове і громадське визнання.

Крім названих вище, до числа критеріїв для визначення кола діячів літератури і мистецтва як можливих джерел комплектування державних архівів України належать:

- лауреати державних премій колишнього СРСР;
- лауреати Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики і мистецтва;
- лауреати Державної премії України в галузі науки і техніки;
- лауреати молодіжної премії України;
- лауреати інших міжнародних, державних, обласних і місцевих премій у галузі літератури і мистецтва (імені І. Франка, М. Рильського, Остапа Вишні, Лесі Українки, В. Сосюри, А. Головка, В. Касіяна, О. Корнійчука, І. Котляревського, О. Довженка, Я. Галана, М. Лисенка, М. Лукаша, Ст. Олійника, О. Білецького, П. Чубинського, І. Вагилевича, ПЕН-клубу та ряду інших);
- лауреати премій колишніх союзних і автономних республік, їх творчих спілок та організацій;
- лауреати премій колишніх союзних творчих спілок;
- лауреати міжнародних премій і премій зарубіжних країн;
- лауреати і дипломанти виставок, конкурсів і фестивалів.

До допоміжних критеріїв включення осіб до джерел комплектування відносяться також факти нагородження осіб, а саме:

- Герої Соціалістичної Праці;
- кавалери орденів і медалей колишнього СРСР;
- особи, нагороджені Почесними Грамотами і Грамотами Президії Верховної Ради України та колишнього СРСР;
- заслужені працівники культури, заслужені діячі мистецтв, заслужені майстри народної творчості, народні архітектори;
- особи, що мають учені та почесні звання в галузі науки;
- визначні організатори творчого процесу в галузі літератури і мистецтва.

Організація комплектування документами особового походження відбувається поетапно:

- визначення типів категорій осіб, документи яких бажано зосередити в даному архіві (див. вище);
- укладання відповідно опрацьованої типології конкретних списків осіб як можливих джерел комплектування кожного державного архіву;
- ознайомлення із складом документів цих осіб згідно із складеним списком з метою вияснення питання про наявність у них цінних у науковому і історичному відношенні документів;
- безпосереднє комплектування.

Формами організації документів особового походження в складі Національного архівного фонду України є створення з них особових фондів або включення їх до складу колекції.

Окремі фонди, як правило, створюються для тих діячів, які зробили значний внесок у розвиток літератури і мистецтва. Інші документи включаються до складу відповідних колекцій державного архіву. Останні за жодних обставин не повинні тематично перехреснуватись.

Варто зупинитися детальніше на методиці укладання списків діячів літератури і мистецтва, оскільки це — якісно новий етап у роботі державних архівів по організації комплектування документами особового походження.

Багаторічна практика діяльності ЦДАМЛМ України по комплектуванню такого роду матеріалами дозволила прийти до певних висновків. Насамперед, це відсутність планових засад у комплектуванні, його уривчастий, спорадичний характер, відсутність критеріїв оцінки кількісних і якісних показників комплектування.

Саме з метою усунення вказаних недоліків і вводиться складання списків. Виходячи з наявного досвіду, ЦДАМЛМ України запровадив:

- список № 1 — діячів літератури і мистецтва, документи яких бажано зосередити в архіві-музеї;
- список № 2 — діячів літератури і мистецтва, документами яких архів-музей у даний час уже комплектується;
- список № 3 — діячів літератури і мистецтва, комплектування документами яких безпосередньо від фондоутворювачів уже завершено.

На осіб, що не входять до вказаних списків (наприклад, власників окремих документів, фондів, близьких і знайомих фондоутворювача, товаришів по роботі та інших, з якими можуть встановлюватися контакти на предмет розшуку матеріалів) рекомендується вести окрему картотеку. В ній, на картці одного зразка, вказуються прізвище, ім'я та по батькові особи, домашня і службова адреси, телефони, короткі біографічні відомості з зазначенням характеру стосунків з фондоутворювачем, дані про наявність чи відсутність документів — обов'язково із

зазначенням їх джерела (посилання на літературу, пресу, радіо і телебачення, розповіді інших осіб тощо), відомості про передачу документів на державне зберігання та ін. Кожний такий запис датується; зазначається прізвище особи, яка здійснила контакти.

Така картотека є предметною і може організовуватися за двома принципами: за алфавітом фондоутворювачів, де прізвище фондоутворювача є рубрикою, всередині якої розміщуються картки на вказаних осіб за алфавітом прізвищ; за алфавітом прізвищ осіб, із складом документів яких ведеться ознайомлення. Можливе ведення обох картотек одночасно. Для зручності в користуванні бажано розробити єдину форму і тиражувати її засобами множильної техніки.

Джерелами для укладення списків і картотеки є документи особистих архівів діячів літератури і мистецтва, фонди республіканських творчих спілок і організацій та їх місцевих органів, видавництв, редакцій газет і журналів, наукова література, офіційні довідники творчих спілок.

Списки укладаються на кожну творчу спілку або творчу організацію. До кожного із списків включаються дані по чотирьох графах: номер по порядку, прізвище, ім'я та по батькові діяча, дата народження або крайні дати життя, професія або рід занять (номер фонду в архіві-музеї — для списків № 2 і № 3); місце проживання; основні відзнаки, завдяки яким даний діяч включається до джерел комплектування архіву.

Внутрішня структура списку будується за видами занять і професій, характерних саме для даної творчої організації, що розміщуються в їх логічній послідовності, і далі — за алфавітом прізвищ.

Передмова до списків містить обґрунтований виклад профілю комплектування архіву-музею, методику і особливості укладання списків поданих творчій спілці чи творчій організації, принципи та критерії відбору діячів для включення до списків, інші відомості, що полегшують користування списками.

Кожний із списків має свою титульну сторінку, на якій крім загальноприйнятих даних вказуються автор, керівник роботи, рецензенти. В умовах архіву-музею останніми є співробітники науково-дослідних інститутів системи Академії наук України та науковці вузів.

Списки розглядаються на засіданні експертно-перевірної комісії і після доопрацювання по висловлених зауваженнях та побажаннях затверджуються директором архіву-музею. Принципові питання погоджуються у встановленому порядку з Головархівом України.

Вказані списки не є статичним документом. До них постійно вносяться зміни (включення нових осіб, перенесення прізвищ діячів з списку № 1 — списку так званого бажаного комплектування до списку № 2 — списку активного комплектування й, нарешті, до списку № 3 — списку так званого завершеного комплектування). Кожне таке рішення приймається на засіданні ЕПК за поданням осіб, які займаються комплектуванням документами особового походження.

Передрук і перезатвердження списків відбувається в міру накопичення в них змін, але не рідше одного разу на 5 років.

Введення списків у практику роботи державного архіву по комплектуванню документами особового походження докорінно поліпшує її організацію. По-перше, вже самий факт складання списку № 1 дозволяє чітко окреслити коло діячів, документи яких архів бажає зосередити в своїх сховищах. Тим самим визначається його джерельна база, створюється можливість зробити її аналіз на перспективу, виявити можливі прогалини, накреслити шляхи їх заповнення. По-друге, наявність двох

інших списків дозволяє оперативно аналізувати хід комплектування документами особового походження, вживати заходів до його активізації, нарешті, виходячи з конкретних реалій, вводити планові засади в його організацію.

Таким чином, впровадження списків у повсякденну роботу державного архіву дозволить піднести комплектування документами особового походження на вищий рівень.

Внесені пропозиції по дальшому вдосконаленню теоретичних і методичних основ комплектування державних архівів документами діячів літератури і мистецтва можуть бути використані за аналогією і для документів особового походження взагалі і повинні сприяти, на нашу думку, оптимізації складу Національного архівного фонду України.

З. О. СЕНДИК,

заст. директора ЦДАМЛМ України

ІНФОРМАЦІЯ

Кіровоград. В обласній науковій бібліотеці демонструвалися виставки, присвячені життю і творчості двох добре знаних літераторів, громадських діячів, уродженців Єлисаветградщини Володимира Винниченка та Євгена Маланюка. В експозиції були представлені копії документів з державних архівів, приватних зібрань та музеїв, вітчизняні й зарубіжні друковані видання.

Демонстрація виставок супроводжувалась читанням циклу лекцій про життя й діяльність В. Винниченка і Є. Маланюка; серед лекторів був народний депутат України, голова підкомісії з книговидавничої справи парламентської комісії з питань культури, кандидат філологічних наук В. Є. Панченко.

▲ У місті проведено обласну науково-практичну конференцію з проблеми функціонування української мови. У доповіді на

ній заступника голови облвиконкому В. Смаглюка було використано, зокрема, аналіз щодо ведення діловодства українською мовою, зроблений фахівцями держархіву області. На жаль, він поки що невтішний — лише кілька організацій передають до держархіву документи, повністю складені державною мовою.

У ході підготовки до конференції за дорученням облвиконкому активісти обласної організації «Просвіта» перевіряли виконання Закону «Про мови в Українській РСР» у багатьох установах та організаціях області, у тому числі й в облдержархіві. Архівом складено короткий російсько-український словник діловодної термінології, прийнято графік переведення діловодства у держрайміськархівах області на державну мову, організовано подання допомоги в цьому відомчим архівам.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИСТАВКИ

ХУДОЖНЄ ОЗДОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ НА ПЕРГАМЕНТІ

Дістати уявлення про мистецтво оформлення документів на пергаменті дала можливість виставка, організована ЦДІА України (м. Львів). Тут зберігаються близько 1500 документів на пергаментній основі, основу яких складає колекція пергаментних грамот, створена в 60-х рр. XIX ст. відомим українським письменником і вченим Іваном Вагилевичем, членом славнозвісної «Руської трійці». Зібрання регулярно поповнювалося за рахунок нововиявлених у архіві документів і надходжень ззовні.

На жаль, понад 220 одиниць документів загинуло під час Великої Вітчизняної війни. Однак, починаючи з 1946 р., збірка знову поповнюється за рахунок документів

Декрет імператора Йосифа II на заснування Львівського університету. Має вигляд зошита без обкладинки. Текст обрамлено рослинним орнаментом. Подано кольорові зображення печаток університету і факультетів теології, філософії, медицини, юриспруденції; внизу — богиня мудрості Мінерва й атрибутика наук; вгорі — герб Австрії. 21 жовтня 1784 р.

Ф. 131, оп. 1, спр. 849.

з колишнього «Архіву латинського капітулу у Львові», «Архіву відділу рукописів бібліотеки НТШ», «Архіву василіанських монастирів» тощо.

Пергаментні документи — різні за походженням, стосуються різних територій і написані різними мовами, що дає підстави розглядати дане зібрання як одне з важливих джерел історії України*.

Ці документи, будучи офіційними за змістом, за формою є здебільшого зразками декоративного мистецтва. Йдеться про художнє оздоблення пергаментів — вишукані початкові літери тексту, ініціали, заставки, орнаменти, жанрові мініатюри.

Питання орнаментики та художнього оздоблення середньовічних пергаментних грамот практично не розроблені та не вивчені, на відміну від мистецтва книжкової ілюмінації.

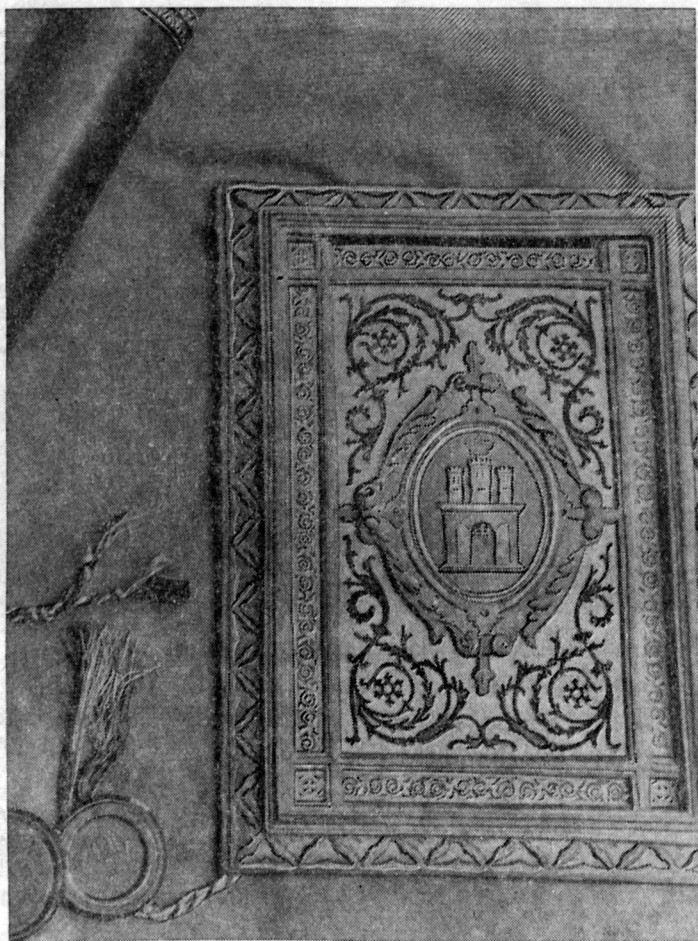
При розгляді в хронологічному порядку чітко простежується еволюція художнього оздоблення різноманітних булл, дарчих, привілеїв, дипломів тощо. Якщо на найдавнішому документі ЦДІАЛ — буллі папи Григорія IX 1233 р.** тільки ім'я «Gregorius» виділено тим же чорнилом грубшими лініями та делікатним рослинним візерун-

* Див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові 1233—1799. К., 1972, с. 5—15.

** ЦДІАЛ, ф. 131, оп. 1, спр. 1.

ком, то починаючи з XVI ст. оздоблення текстів грамот стає все більш різноманітним і вишуканим, з використанням поліхромії і позолоти. Очевидно, це залежало не тільки від каліграфічних здібностей писарів, а й від їх смаку і фантазії, оскільки писарі часто були також і художниками.

Поряд з документами з-за меж Галичини (Польща, Німеччина, Італія) в архіві зберігається чимало грамот, що складені, написані та орнаментовані у Львові. Особ-

Диплом почесного громадянина м. Львова, виданий Юзефу-Казимиру Малиновському. Має вигляд шкіряної теки з золотим тисненням, оздобленої шкіряними аплікаціями по атласу та металевою накладкою з гербом Львова. 23 серпня 1881 р. Ф. 739, оп. 1. спр. 95.

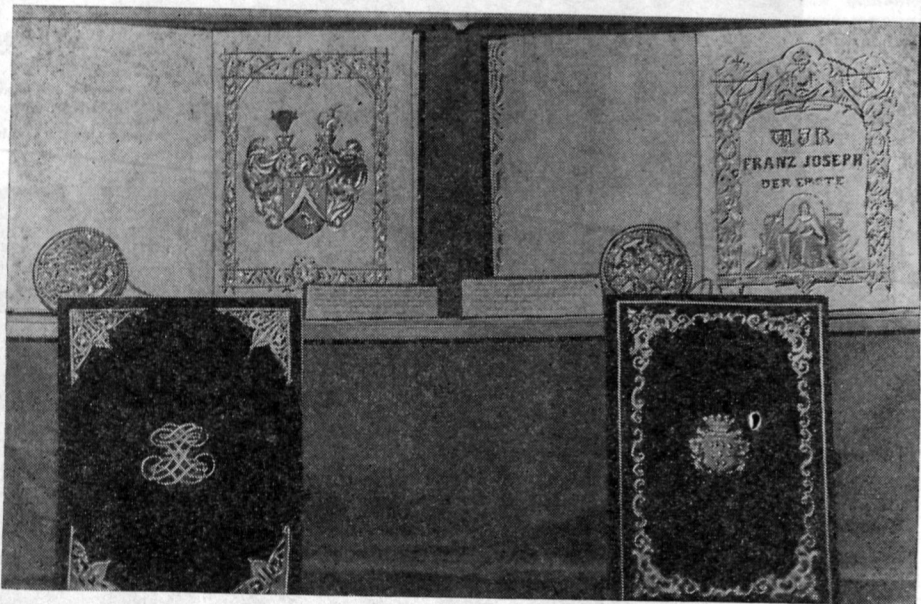
ливості їх оздоблення, якщо порівняти малюнки на документах із збереженими тогочасними пам'ятками архітектури та живопису, дають нам підстави говорити про наявність у середньовічному Львові, крім писарської традиції, власної школи художників-мініатюристів.

Варто відзначити високий рівень палітурного мистецтва, позаяк чимало пергаментних документів оформлено у вигляді зошитів (кодексів) у шкіряних обкладинках, прикрашених золотим тисненням, інкрустаціями з емалі та металу, оригінальною технікою шкіряної аплікації. Давні місцеві традиції обробки та тиснення шкіри тісно переплетені з європейським і східним палітурним мистецтвом.

Довгий час з цими унікальними документами не були ознайомлені навіть фахівці. Щоб показати документальне багатство пергаментів, новоствореним сектором допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України (м. Львів) на базі відділів дипломатики та палеографії було організовано виставку «Людська рука пером красу створила»

(мистецтво оздоблення пергаментних документів). Експонувалися пергаменти XVI—XVIII ст. і деякі документи кінця XIX — поч. XX ст. як на пергаментній, так і на паперовій основі через їх високу мистецьку вартість і для демонстрації спадкоємності традицій оздоблення.

Людство здавна з високою пошаною ставилося до Слова, до тих, хто вміє це Слово закарбувати на пергаменті чи папері. Образ людини з пером став одним з

Дипломи про надання дворянських титулів.

улюблених мотивів портретного живопису, особливо в добу Ренесансу. Тому виставку органічно було доповнено художньо-мистецьким антуражем — творами живопису, скульптури та декоративно-ужиткового мистецтва.

Н. М. ЦАРЬОВА,
зав. сектором допоміжних
історичних дисциплін ЦДІА України (м. Львів)

СОДЕРЖАНИЕ

Постановление Кабинета Министров Украины об утверждении Положения о Главном архивном управлении при Кабинете Министров Украины	3
Положение о Главном архивном управлении при Кабинете Министров Украины	3
Сеть центральных государственных архивов Украины	7
<hr/>	
Актуальное интервью	
Цель — реализация государственной политики в архивном деле	8
<hr/>	
Украинцы в мире	
ПАПАКИН Г. В., ХОДОРОВСКИЙ М. Д. «Нашого квіту по всьому світу» (К I Всемироному форуму українців). Продолжение	10
<hr/>	
Материалы для словаря архивных деятелей	
ГИСЦОВА Л. З. Александр Александрович Рябинин-Скляревский	30
<hr/>	
Обзоры источников и документальные очерки	
ЧИРКО Б. В. «Вредительство различных наций...» (Национальные меньшинства на Украине в 1920—30-х годах по документам ЦГАОО Украины)	32
КУЧМАРЕНКО В. А., ШМЕЛЕВ В. Г. Украинская Академия наук в 1918—1927 гг.	40
<hr/>	
Из фондов ЦГКФФА Украины	
Театр «Березиль» (К 70-летию создания)	48
<hr/>	
Подготовлено к печати	
ПЕЛЬЦ Д. И. (Львов) Сборник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали»	52
<hr/>	
Теория и практика архивного дела	
СЕНДЫК З. А. Источники комплектования государственных архивов документами личного происхождения деятелей литературы и искусства	56
<hr/>	
Документальные выставки	
ЦАРЕВА Н. М. (Львов) Художественное украшение документов на пергаменте	62
Информация	31, 61
Хроника	7

4⁹² АРХІВИ УКРАЇНИ

До уваги всіх, хто цікавиться історією України!

Центральний державний кінофотофоноархів України пропонує відеозбірку з історії України (1917—1937 рр.). Створена за архівними документами, вона може бути використана як учбовий посібник.

Відеозбірка складається з п'яти частин:

1. Революція та громадянська війна (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія), голод 1921—1922 рр.
2. Роки перших п'ятирічок (подолання руїни, колективізація, розкуркулення).
3. Перші політичні судові процеси («шахтинська справа», «СВУ», «Промпартія» та ін.).
4. Культурне життя першого пореволюційного десятиріччя (українізація, художня виставка «10 років Жовтня», Лесь Курбас і театр «Березіль», зйомки кінофільму «Нічний візник» з А. Бучмою та Ю. Шумським, джаз-оркестр Л. Утьосова).
5. «Культурна революція» (зруйнування церков, костелів, синагог тощо).

Відеозбірку можна одержати в тимчасове користування або придбати.

Адреса архіву: 252601, Київ-110, Солом'янська, 24.
Довідки за телефонами: 277-11-13, 277-37-77.